

Emancipatie-effectrapportage stimuleringskader

**Ir. B. Bock
Ir. P.A.J. Welboren
Drs. A.G. Lindenberg**

**Expertisecentrum LNV, onderdeel Landbouw, juni 2000
i.s.m. Wageningen Universiteit, leerstoelengroep rurale sociologie**

© 2000 Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van het Expertisecentrum LNV, onderdeel Landbouw, Postbus 482, 6710 BL EDE.

Het Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij stelt zich niet aansprakelijk voor eventuele schadelijke gevolgen die kunnen ontstaan bij het gebruik van gegevens uit deze publicatie.

Oplage 100 exemplaren

Samenstelling Ir. B. Bock, Ir. P.A.J. Welboren, Drs. A.G. Lindenbergh

Druk Ministerie van LNV, afdeling Facilitaire Dienst/Bedrijfsuitgeverij

Voorwoord

Voor u ligt het eerste deel van de Emancipatie Effectrapportage stimuleringskader. Op verzoek van Directie Landbouw heeft het Expertisecentrum LNV in samenwerking met de WUR onderzocht of, en waarom het stimuleringskader in zijn huidige vorm voor vrouwen mogelijk minder toegankelijk is dan voor mannen. Het stimuleringskader heeft tot doel om initiatieven van 'onderop' te stimuleren en wil iedereen met vernieuwende ideeën, vrouwen én mannen, ondersteunen bij de realisering van deze ideeën. In de praktijk blijkt dit echter niet het geval te zijn. Vrouwen ervaren in vergelijking met mannen extra problemen die hun toegang tot het stimuleringskader belemmeren. Ik hoop dat dit rapport bouwstenen aandraagt voor de aanpassing van het stimuleringskader, zodat deze voor zowel mannen als vrouwen even toegankelijk en aansprekend wordt.

Dit rapport vormt de basis voor het tweede deel van de EER. Hierin wordt onderzocht in hoeverre de aanpassingen van het stimuleringskader, die nu bij het ministerie worden ontwikkeld, de toegankelijkheid van het stimuleringskader voor vrouwen zullen verbeteren.

Het voorliggende onderzoek is tot stand gekomen met medewerking van vrouwen die een aanvraag hebben ingediend bij het stimuleringskader. Hun ervaringen zijn, naast het materiaal dat verzameld is bij LASER, een belangrijke bron van informatie geweest. Ik wil hen dan ook bedanken voor hun medewerking en de openheid waarmee ze hun ervaringen gedeeld hebben. Daarnaast ook dank aan de heer Roetert van het Innovatie Steunpunt Wageningen voor de informatie die hij beschikbaar stelde. Tenslotte dank aan mevr. Kunneman van LASER voor de medewerking bij het zoeken naar informatie in de bestanden van LASER.

Ir. H.A. Gonggrijp
Expertisecentrum LNV
Hoofd onderdeel Landbouw

Inhoudsopgave

Voorwoord	3
Inhoudsopgave	5
Samenvatting	7
1 Inleiding	9
1.1 Aanleiding tot het onderzoek	9
1.2 Onderzoeksdoelen	9
1.3 Onderzoeksvragen	9
1.4 Methoden van onderzoek	10
1.5 Opbouw van het rapport	10
2 Wat is een emancipatie-effectrapportage?	11
3 Het beleidsvoornemen van het stimuleringskader	12
3.1 De beleidscontext	12
3.2 Procedures rond het indienen van projectvoorstellen	13
3.3 Procedures van beoordeling	14
3.4 Aard en interpretatie van voorwaarden en beoordelingscriteria	16
4 De maatschappelijke positie van plattelandsvrouwen	18
4.1 Betaalde arbeid, economische zelfstandigheid en persoonlijke relaties	18
4.2 Onbetaalde arbeid	19
4.3 Gender-specifieke normen en waarden	20
4.4 Politieke en maatschappelijke participatie	20
4.5 Belang in plattelandsontwikkeling	21
5 Deelname van vrouwen aan het stimuleringskader tot nu toe	22
5.1 Vernieuwing Landelijk Gebied	23
5.2 Innovatieregeling Markt en Concurrentiekracht	25
5.3 Demonstratieregeling Markt en Concurrentiekracht	27
5.4 Conclusies	27

6	De ervaringen van vrouwelijke indieners	29
6.1	Kenmerken van de indieners en projecten	29
6.2	Projectplan	32
6.3	Projectontwikkeling	33
6.4	Belemmeringen	34
6.5	Conclusie	34
7	Tot slot	36
7.1	Conclusies en aanbevelingen	36
7.2	Aanpak van het tweede deel van het onderzoek	40
	Literatuur	42

Samenvatting

De voorliggende emancipatie-effectrapportage behandelt de toegankelijkheid van het subsidie-instrument 'Het stimuleringskader' voor vrouwen. Aanleiding tot het onderzoek is het gegeven dat vrouwen tot nu toe minder voorstellen indienen voor subsidiëring dan mannen.

In het onderzoek zijn de tenders van 1997 en 1998 van de volgende drie regelingen uit het stimuleringskader betrokken: de regeling Vernieuwing Landelijk Gebied (VLG), de Innovatieregeling en de Demonstratieregeling Markt en Concurrentiekracht. Het onderzoek bestaat uit een aantal stappen. Door middel van een literatuurstudie is de positie van vrouwen op het platteland geanalyseerd en zijn mogelijke belemmeringen voor het gebruik van het stimuleringskader door vrouwen opgespoord. Daarnaast zijn de inhoud, voorwaarden en beoordelingscriteria van deze regelingen onderzocht met betrekking tot hun mogelijk belemmerend effect op vrouwen. Verder zijn de resultaten van de bovengenoemde tenders van de regelingen geanalyseerd. Er zijn acht interviews gehouden met vrouwelijke indieners in deze regelingen. Daarnaast is er gesproken met de voor het stimuleringskader verantwoordelijke teammanager van LASER en een adviseur van het Innovatiesteunpunt Wageningen over hun beleid en ervaringen met vrouwelijke indieners.

De belangrijkste resultaten van het onderzoek zijn samengevat aan de hand van de centrale onderzoeksvragen.

1. *Maken vrouwen inderdaad minder gebruik van het stimuleringskader dan mannen en is er verschil in hun kans op toewijzing?*

Uit het onderzoek komt duidelijk naar voren dat vrouwen minder gebruik maken van het stimuleringskader dan mannen. Hun deelname verschilt per regeling en is bij de Innovatieregeling Markt- & Concurrentiekracht extreem laag (1.5%). Maar ook bij de Demonstratieregeling en de regeling Vernieuwing Landelijk Gebied bedraagt het percentage door vrouwen ingediende projecten niet meer dan 6%. In totaal zijn daarmee slechts 2-3% van alle ingediende projecten afkomstig van vrouwen. Gemiddeld maken vrouwen iets minder kans dan mannen op toewijzing van hun project. Daarbij speelt een belangrijke rol dat zij vaak als individu een project indienen en zelden een organisatie achter zich hebben staan. Ze beschikken bovendien minder vaak dan mannen over voldoende geformaliseerde samenwerkingsverbanden.

2. *Waarom maken vrouwen minder gebruik van het stimuleringskader dan mannen?*

Er zijn verschillende oorzaken aan te wijzen die de deelname van vrouwen aan het stimuleringskader belemmeren. Door hun ongelijke maatschappelijke positie beschikken vrouwen in mindere mate dan mannen over de nodige hulpbronnen om succesvol aan de voorwaarden en beoordelingscriteria van het stimuleringskader te voldoen. Ze zijn minder georganiseerd dan mannen en minder geïntegreerd in maatschappelijke organisaties. Ze hebben daardoor minder mogelijkheden om te lobbyen voor hun projectvoorstellen en hebben minder toegang tot potentiële samenwerkingspartners. Vrouwen dienen dan ook vaker als individu projecten in dan mannen. De wijze waarop vrouwen doorgaans vorm geven aan vernieuwing, past bovendien slecht in de regels die het stimuleringskader stelt; het vertegenwoordigt als het ware een ander vernieuwingsmodel. De projecten die het stimuleringskader (tot nu toe) ondersteunt, sluiten ook inhoudelijk minder goed aan bij interesses en behoeften van vrouwen dan die van mannen. De kans van vrouwen op toewijzing van hun projectvoorstel wordt verder belemmerd doordat er slechts weinig vrouwen deelnemen aan de beoordeling van projectvoorstellen.

3. *Op welke punten dient het beleid te worden aangepast om vrouwen evenveel kansen te bieden als mannen om gebruik te maken van het stimuleringskader?*

Ten eerste is het belangrijk om vrouwen in het voorveld van het stimuleringskader extra ondersteuning te bieden. We stellen voor om een 'vrouwenfonds voor plattelandsontwikkeling' in te richten dat dergelijke (facilitaire) projecten financiert. Naast de ondersteuning van individuele vrouwen door gerichte ondersteuning door professionele adviseurs en mentoren uit de praktijk, is het ten tweede van groot

belang om de organisatie van vrouwen op het gebied van plattelandsontwikkeling te bevorderen. Voor een netwerk van vrouwen is het makkelijker om in contact te treden met de overheid en andere maatschappelijke organisaties en erkenning en deelname aan relevante structuren te eisen. De inhoudelijke uitwisseling tussen vrouwen is belangrijk om het totstandkomen van gezamenlijke projecten te stimuleren.

Ten derde dient er in het stimuleringskader meer ruimte te komen voor projecten die zich richten op handhaving en verbetering van de sociale leefbaarheid van het platteland. Bij de beoordeling van dergelijke projecten moet rekening worden gehouden met hun specifieke karakter en meer belang worden gehecht aan sociale winst en duurzaamheid in plaats van economisch profijt en rentabiliteit. Daarnaast is het belangrijk om stimulering van de participatie van vrouwen aan plattelandsontwikkeling als prioritair thema op te nemen in de regeling van VLG, zoals dat ook gebeurt in het nieuwe Europese plattelandsbeleid.

Ten vierde bevelen we aan om de voorwaarden en beoordelingscriteria van het stimuleringskader aan te passen. Om de toegankelijkheid voor vrouwen te waarborgen, moeten de regelingen meer dan tot nu toe openstaan voor kleinschalige projecten en initiatieven waarin vernieuwingen geleidelijk worden opgebouwd. Er moet minder belang worden gehecht aan het bestaan van geformaliseerde samenwerkingsverbanden en in plaats daarvan meer ruimte komen voor projecten die zijn gericht op het ontwikkelen van samenwerkingsrelaties. Bij de beoordeling dient men meer aandacht dan tot nu toe aan het maatschappelijk belang van vernieuwingen te geven.

Ten vijfde is het van groot belang om tot een meer evenwichtige samenstelling van deskundigenraden en beoordelingscommissie te komen met een minimale participatie van 30% vrouwelijke deskundigen en beoordelaars.

Tot slot is het belangrijk om ontwikkeling van de deelname van vrouwen aan het stimuleringskader in de tijd te blijven volgen. Dat vereist enige aanpassing van de wijze van registratie door LASER en de wijze van monitoren tot nu toe.

1 Inleiding

1.1 Aanleiding tot het onderzoek

Het stimuleringskader is ingesteld om initiatieven te stimuleren en te ondersteunen die bijdragen tot de vernieuwing en versterking van het platteland. Daarbij is het de uitdrukkelijke bedoeling van het Ministerie van LNV dat het stimuleringskader open staat voor initiatieven "van onderop" en "mensen uit de praktijk" (Min. LNV 1996b,3; Soorsma et.al. 1999). In het emancipatiebeleid (Min. LNV 1996) wijst de minister op het belang van voldoende toegankelijkheid van het stimuleringskader voor vrouwen.

De ervaring tot nu toe leert echter dat het stimuleringskader niet voor iedereen even toegankelijk is. Zowel individuele vrouwen als vrouwenorganisaties dienen weinig voorstellen in terwijl zij in de praktijk wel veel vernieuwende initiatieven nemen. Dat heeft tot gevolg dat vrouwen (als groep) minder ondersteuning krijgen bij de verwezenlijking van vernieuwende initiatieven dan mannen. Ze hebben daardoor minder kansen dan mannen om plattelandsontwikkeling volgens eigen wensen en behoeften vorm te geven. Dat is in tegenspraak met de regels van gelijke kansen en de afspraken in het emancipatiebeleid van het ministerie van LNV. De extra belemmeringen die vrouwen ervaren, beperken bovendien de potentiële omvang van hun bijdrage aan vernieuwing en daarmee de effectiviteit van het plattelandsbeleid. Het geringe gebruik van het stimuleringskader door vrouwen belemmert tot slot de realisering van doelen van het emancipatiebeleid, zoals de realisering van economische zelfstandigheid van vrouwen en vergroting van hun invloed op gebruik, inrichting en beheer van het landelijk gebied (Min. LNV 1996a).

1.2 Onderzoeksdoelen

Tot de doelen van het onderzoek behoort het ten eerste om na te gaan of en waarom het stimuleringskader minder toegankelijk is voor vrouwen dan voor mannen. Ten tweede dient het in aanbevelingen te resulteren, die aangeven op welke punten het beleid moet worden aangepast zodat vrouwen beter toegang krijgen tot het stimuleringskader en meer ondersteuning ervaren bij het ontwikkelen van vernieuwende initiatieven.

1.3 Onderzoeksvragen

De volgende vragen staan in het onderzoek centraal:

1. Maken vrouwen inderdaad minder gebruik van het stimuleringskader dan mannen en is er verschil in hun kans op toewijzing?
2. Waarom maken vrouwen minder gebruik van het stimuleringskader dan mannen?
 - a. Zijn er knelpunten aan te wijzen in de procedures rond het indienen en beoordelen van projecten die vrouwen meer belemmeren dan mannen?
 - b. Zijn de in de regeling gestelde voorwaarden en beoordelingscriteria door vrouwen moeilijker te vervullen dan voor mannen, en waarom?
3. Op welke punten dient het beleid te worden aangepast zodat vrouwen evenveel kansen hebben als mannen om gebruik te maken van het stimuleringskader?
4. In hoeverre zijn de door de overheid geplande aanpassingen in staat om deze doelstelling te verwezenlijken?

Het voorliggende rapport beantwoordt de eerste drie vragen. Op dit moment is het niet mogelijk om de vierde vraag te beantwoorden omdat de plannen rondom het nieuwe stimuleringskader nog in ontwikkeling zijn. Het onderzoek geeft wel aan op welke wijze deze evaluatie zal worden uitgevoerd en welke criteria daarbij worden gehanteerd. Te verwachten is dat het tweede deel van de EER in de eerste helft van 2000 van start gaat.

1.4 Methoden van onderzoek

Het stimuleringskader is een bundeling van een groot aantal verschillende regelingen. Gezien het korte tijdsbestek van dit onderzoek is het nodig geweest om het onderwerp nader af te bakenen. In de analyse van de deelname van vrouwen aan het Stimuleringskader in zijn huidige vorm zijn de volgende regelingen en tenders betrokken:

1. Vernieuwing landelijk gebied (VLG): tender 1 en 2 /97 en tender 1/98.
2. Innovatie markt en concurrentiekracht: tender 1 en 2/97 en tender 1 en 2/98.
3. Demonstratieregeling markt en concurrentiekracht: tender 1/97 en 1/98.

Deze regelingen zijn gekozen omdat ze de kern van het stimuleringskader vormen en ook naar buiten toe gezichtsbepalend zijn. Binnen deze regelingen zijn alleen de reguliere tenders meegenomen in de analyse; de specifieke tenders van de innovatie- of demonstratieregeling zoals bijvoorbeeld voor de verwerking en afzet van bosbouwproducten, zijn buiten beschouwing gelaten. De keuze is verder bepaald door de beschikbaarheid van de resultaten van de tenders. De tenders van 1999 zijn nog niet afgesloten en daarom is het niet mogelijk geweest om de meest recente gegevens te verwerken.

In het onderzoek zijn verschillende methoden gehanteerd. Er is een literatuurstudie gedaan om de positie van vrouwen op het platteland en in het proces van plattelandsvernieuwing te analyseren en mogelijke belemmeringen voor het gebruik van het stimuleringskader door vrouwen op het spoor te komen. Daarnaast zijn relevante beleidsnota en documenten over de regelingen van het stimuleringskader geanalyseerd met het oog op de procedures, subsidievoorwaarden en beoordelingscriteria. Om de daadwerkelijk deelname van vrouwen vast te stellen, is een kwantitatieve analyse van de data uitgevoerd zoals die door LASER zijn verzameld. Verder zijn gesprekken gevoerd met de voor het stimuleringskader verantwoordelijke teammanager van LASER, mevrouw. Ir. W. Kunneman en een van der adviseurs van het Innovatiesteunpunt Wageningen, de heer Ir H. Roetert. Daarnaast zijn acht vrouwelijke indieners geïnterviewd.

1.5 Opbouw van het rapport

In hoofdstuk 1 zijn de aanleiding en aard van het onderzoek uiteengezet. In hoofdstuk 2 volgt een nadere toelichting op het karakter van een emancipatie-effect rapportage in het algemeen en het voorliggende onderzoek in het bijzonder. Hoofdstuk 3 gaat in op de plaats van het stimuleringskader in het plattelands- en emancipatiebeleid van het Ministerie van LNV. Het licht verder de procedures, subsidievoorwaarden en beoordelingscriteria nader toe. Hoofdstuk 4 behandelt de ongelijke positie van vrouwen en mannen op het platteland en de mogelijke belemmeringen die hieruit voort komen voor de toegang van vrouwen tot het stimuleringskader. In hoofdstuk 5 volgt de kwantitatieve analyse van de data zoals die door LASER zijn verzameld. Hoofdstuk 6 behandelt de ervaringen van vrouwelijke indieners. In hoofdstuk 7 presenteren we de conclusies en aanbevelingen voor beleid.

2 Wat is een emancipatie-effectrapportage?

Het onderzoek naar de toegankelijkheid van het stimuleringskader voor vrouwen is opgezet volgens het model van een emancipatie-effectrapportage (EER). Dat is een "onderzoek dat uitgevoerd wordt naar beleidsvoornemens en waarin nagegaan wordt wat de effecten zouden kunnen zijn van een bepaald beleid voor de structureel ongelijke machtsverhoudingen tussen de seksen." (Verloo & Roggeband 1994,3). Het voornemen om beleid op zijn 'emancipatiegehalte' te toetsen past in het besluit van de rijksoverheid om het emancipatiebeleid te integreren in het reguliere beleid. Het doorbreken van de ongelijke machtsverhouding tussen de seksen is daarmee niet meer alleen de taak van het emancipatiebeleid maar hoort onderdeel te zijn van alle beleidsterreinen. Ook het Ministerie van LNV is een voorstander van integratie van het emancipatiebeleid. Het (laten) uitvoeren van verschillende EER's is een van de instrumenten die het Ministerie van LNV toepast om dit te bevorderen (Min. LNV 1996a).

Met behulp van een EER is het mogelijk om te controleren in hoeverre integratie is gelukt en welke positieve dan wel negatieve effecten algemene beleidsmaatregelen voor de emancipatie van vrouwen en mannen hebben. Het moet het bewustzijn van de verwevenheid van emancipatie met ander beleid verhogen en bijsturing in een vroeg stadium mogelijk maken. De bedoeling van de EER is om aan te geven hoe het mogelijk is om de gestelde beleidsdoelen zonder negatieve emancipatie-effecten te bereiken. Dat kan betekenen dat een aanpassing van beleidsinstrumenten noodzakelijk is of de ontwikkeling van andere, alternatieve of aanvullende oplossingen (Van der Graaf e.a. 1999). De methode van de EER is gebaseerd op een theoretisch kader dat verklaart hoe de ongelijke positie van vrouwen en mannen tot stand komt (door welke processen) en waar zich deze ongelijkheid vooral manifesteert (in welke structuren). Het wijst verder de volgende criteria aan om de positieve dan wel negatieve emancipatie-effecten van beleidsvoornemens te wegen:

1. Levert het beleid een bijdrage aan de gelijkheid tussen vrouwen en mannen wat betreft de "verdeling van hulpbronnen en gelijke toegang tot en gelijke mogelijkheden voor het gebruik van hulpbronnen" (Keuzenkamp 1999, 46), en
2. Draagt het beleid bij tot autonomie en pluriformiteit van gedrag oftewel "de mate waarin de gedragsalternatieven van vrouwen (...) vergroot worden" (Keuzenkamp 1999, 46).

De structuren, processen en criteria zijn algemeen geformuleerd en vragen om een nadere invulling in de specifieke beleidscontext. Ze vormen een leidraad voor de analyse omdat zij aangeven op welke terreinen de uitgangspositie van vrouwen en mannen verschilt, waardoor deze ongelijkheid ontstaat en in stand wordt gehouden en waar de onbedoelde en op voorhand onzichtbare emancipatie-effecten verscholen kunnen gaan.

Het onderzoek verloopt in een aantal stappen waarin de huidige situatie wordt beschreven en een vergelijking wordt gemaakt van de meest waarschijnlijke ontwikkelingen en emancipatie-effecten met en zonder invoering van het beleidsvoornemen (Verloo & Roggeband, 1994). De voorliggende EER heeft een iets ander karakter. Er vindt namelijk wel een analyse van de effecten van bestaand beleid plaats, in dit geval het stimuleringskader in zijn huidige vorm. De bedoeling is om op die manier al vooruitlopend op de voorziene verandering van het stimuleringskader aan te geven waar knelpunten liggen en aanpassingen noodzakelijk zijn. In een tweede stap worden de voorstellen voor veranderingen onder de loep genomen die op dit moment in ontwikkeling zijn. Deze alternatieve vorm van de EER biedt belangrijke voordelen. We kunnen gebruik maken van extra informatie over de resultaten van het beleid in de huidige vorm en beter aangeven op welke punten veranderingen noodzakelijk zijn. Bovendien is bijsturing al mogelijk gedurende het proces waarin de beleidsvoornemens worden geformuleerd. Het is te verwachten dat een EER in dit stadium van het beleidsproces meer effect zal sorteren (vgl. Van der Graaf e.a. 1999).

3 Het beleidsvoornemen van het stimuleringskader

In dit hoofdstuk wordt de beleidscontext van het stimuleringskader besproken (3.1) en een eerste analyse gedaan van de mogelijke betekenis van procedures van indiening en beoordeling (3.2) en de aard en interpretatie van subsidie-voorwaarden en beoordelingscriteria (3.3) voor vrouwen.

3.1 De beleidscontext

Het stimuleringskader maakt deel uit van het beleid voor 'platteland vernieuwing' dat het ministerie van LNV sinds 1994 voert. In de nota 'Dynamiek en Vernieuwing' (Min. LNV 1994) kondigt de minister van LNV aan dat bestaande subsidies meer dan voordien gebruikt zullen worden om vernieuwers in de agrarische sector en het landelijk gebied te ondersteunen en anderen te stimuleren eveneens vernieuwende initiatieven te ontwikkelen. Daartoe zijn vanaf 1997 ruim 20 bestaande subsidieregelingen opgegaan in het nieuwe overkoepelende subsidie-instrument 'Het Stimuleringskader' (Soorsma et.al. 1999; Min. LNV 1996b, 1997).

In de emancipatienota (1996) gaat de minister in op de noodzaak om het stimuleringskader toegankelijk te maken voor vrouwen. Hij acht de inbreng van vrouwen cruciaal voor de ontwikkeling van het platteland. Zij zorgen voor een meer evenwichtige stijl van ondernemen en dragen bij aan een duurzame, sterke en concurrerende landbouw. Ook spelen vrouwen volgens hem een belangrijke rol door hun activiteiten die zich richten op de leefbaarheid en vitaliteit van het platteland.

"De noodzakelijke veranderingen vragen om vernieuwingsgezindheid van alle mannen en vrouwen die in de sectoren werken. (...) Vrouwen hebben bewezen over de nodige vernieuwingsgezindheid te beschikken. Van belang is dat er aandacht zal worden besteed aan het toegankelijk maken voor vrouwen van de in de nota 'Dynamiek en vernieuwing' aangekondigde kaderregeling voor stimulering van vernieuwende projecten" (Min. LNV 1996a, 12)

De vernieuwende initiatieven van vrouwen dragen bovendien bij tot de realisering van de kerndoelen van het emancipatiebeleid: integratie van vrouwen in besluitvormende en overlegorganen, realiseren van economische zelfstandigheid van vrouwen en vergroten van de invloed van vrouwen op het gebruik, inrichting en beheer van het landelijk gebied.

Het belangrijkste doel van het stimuleringskader is om vernieuwing in de agrarische sector en het landelijk gebied te stimuleren. Het dient vernieuwingen die voortkomen uit de praktijk en 'van onderop' te ondersteunen. De doelgroep zijn de vrouwen en mannen die in de sector werken, dus "de mensen in de praktijk" (Min. LNV 1996b,3; Soorsma et.al.1999). Het stimuleringskader bestaat uit twee hoofdsporen: Markt & Concurrentiekracht en Vernieuwing Landelijk Gebied. Het eerste spoor omvat zowel een innovatieregeling als een verspreidingsregeling, het tweede spoor heeft alleen een innovatieregeling. In totaal stelt het Ministerie van LNV jaarlijks rond 100 miljoen beschikbaar voor het stimuleringskader waarvan rond 75 miljoen voor het spoor Markt & Concurrentiekracht, rond 17 miljoen voor de regeling VLG, 6 miljoen voor LASER voor de uitvoering van de regelingen en 1.5 miljoen voor het Innovatiesteunpunt voor inhoudelijke ondersteuning van de aanvragers. In het voorliggende onderzoek zijn drie regelingen onderzocht, die in de volgende paragraaf nader worden toegelicht.

Sinds de start van het stimuleringskader zijn een aantal aanpassingen doorgevoerd naar aanleiding van tussentijdse evaluaties. Al met ingang van de tweede tender is de drempel van de minimale investering van de regeling VLG verlaagd van f50.000,- naar f20.000,- omdat verwacht werd dat hier een belangrijke drempel voor vrouwen zou liggen. De minimale eigen investering ligt daarmee nu op f5.000,- (i.p.v. f12.500,- in de eerste tender). Bij de innovatieregeling Markt & Concurrentiekracht bedraagt de minimale eigen

investering f10.000,- en bij de demonstratieregeling f25.000,-¹. Sinds 1998 is verder een extra vraag in het aanvraagformulier van alle drie regelingen opgenomen waarin de aanvrager dient aan te geven in welke mate vrouwen betrokken zijn bij de ideevorming, de uitvoering en de communicatie betreffende het voorgestelde project. Het antwoord op deze vragen heeft echter geen gevolgen voor de beoordeling van de aanvraag.

3.2 Procedures rond het indienen van projectvoorstellen

Voor het indienen van een projectvoorstel is het vereist om een aantal formulieren in te vullen waarin algemene informatie over de aanvragers en de projecten is gevraagd. Verder moet men een projectplan opstellen om de aard en doelstellingen van het project toe te lichten. Hieruit moet duidelijk blijken dat men aan de kernvoorwaarden van het stimuleringskader voldoet (zie hierna). In alle regelingen moet men een begroting van de voorziene kosten en een toelichting op de financieringswijze meesturen. Voor de regeling Vernieuwing Landelijk Gebied (VLG) en de demonstratieregeling is het verder vereist om een communicatieplan op te stellen om aan te geven hoe men de projectresultaten wil verspreiden. De demonstratieregeling vereist het indienen van een opinieverslag waaruit blijkt dat er bij relevante maatschappelijke organisaties voldoende draagvlak is voor het project. Bij de regeling VLG wordt de provinciale overheid gevraagd om hun oordeel te geven over projecten uit de eigen provincie.

De formulieren zijn vrij gemakkelijk in te vullen. Het opstellen van een projectplan en begroting is moeilijker. Men moet zelf de benodigde kosten overzien en hun omvang schatten. Verder moet men zelf de juiste formuleringen vinden en de meest geschikte opbouw van het verhaal kiezen om de ideeën optimaal te presenteren. Goede formuleringen zijn essentieel omdat de beoordeling van het project afhangt van de overtuigingskracht van het projectvoorstel.

Veel aanvragers zoeken hulp en laten het projectvoorstel door professionele adviseurs schrijven. De mate waarin men in staat is om een goede adviseur in te schakelen hangt af van de financiële mogelijkheden en de ervaring die men met adviseurs heeft. Bij de start van het stimuleringskader voorzag de Tweede Kamer op dit punt problemen omdat het voor agrarische ondernemers moeilijk zou zijn om met industriële- en handelspartijen te concurreren wat het uitwerken van een innovatief idee betreft (Besseling 1998). Grote en industriële bedrijven hebben veelal een vaste relatie met adviseurs of hebben eigen adviseurs in dienst. Om kleine agrarische bedrijven en organisaties extra ondersteuning te bieden is het Innovatie Steunpunt Wageningen (ISW) ingericht. Hier kunnen aanvragers twee dagen gratis hulp krijgen bij het omzetten van een idee in een goed plan. Concurrentie met commerciële adviesbureaus moet echter worden voorkomen. Daarom schrijft het ISW de projectvoorstellen niet zelf. Het biedt ondersteuning bij de algemene ontwikkeling van ideeën en brengt de aanvrager in contact met potentiële partners en andere (commerciële) adviseurs (mondelinge informatie van H. Roetert). Daarnaast levert het ISW een bijdrage aan de verspreiding van kennis door themadagen en symposia te organiseren, lezingen te geven en informatie via internet aan te bieden.

In de eerste drie jaren (1997 t/m 1999) hebben ca. 1900 ondernemers ondersteuning van het ISW ontvangen, waarvan 160 vrouwen (8%) (informatie H. Roetert). Er zijn geen cijfers beschikbaar waaruit kan worden afgeleid of inderdaad diegenen hulp krijgen, voor wie het moeilijker is om elders hulp te vragen, bijvoorbeeld vanwege de geringe omvang van hun bedrijf. In de evaluatie van het ISW (Besseling 1998) is als norm gehanteerd of bedrijven meer of minder dan tien werknemers hebben. Voor agrarische bedrijven is dat een weinig zinvol onderscheid gezien het feit dat een agrarisch bedrijf met tien werknemers al een groot bedrijf is (Bock & de Rooij 2000). Uit een evaluatie van het ISW (Besseling 1998) is wel gebleken dat de drempel naar het ISW laag is omdat zij niet commercieel werken. Volgens H. Roetert, medewerker van het ISW, maakten de mensen in de beginfase vooral gebruik van het ISW om meer te weten te komen over de voorwaarden van het stimuleringskader en om te toetsen of hun idee in aanmerking zou kunnen komen voor subsidiering. Later is het accent verschoven naar hulp bij de uitwerking van ideeën.

¹ Bij de berekening van de omvang van de minimale eigen investering is steeds uitgegaan van het maximaal haalbare subsidiepercentage: 75% van de subsidiabele kosten bij de regeling VLG, 80% bij de demonstratieregeling en 50% bij de innovatieregeling Markt en Concurrentiekracht.

In ca. 90% van de gevallen legt een man het eerste contact met het ISW (informatie H. Roetert). Of vrouwen zelf bellen, zegt volgens H. Roetert weinig over hun daadwerkelijke betrokkenheid. Volgens hem ervaren vrouwen geen andere of meer knelpunten dan mannen bij het indienen van projectvoorstellen bij het stimuleringskader. Ondersteuning van specifieke doelgroepen is bovendien volgens hem niet de taak van het ISW. Hun criterium is of mensen met een nieuw idee komen.

“Onze doelgroep zijn ondernemers en bewoners van het platteland die bijzondere, innovatieve ideeën hebben. Daar letten we vooral op – hun innovativiteit. Als iemand bijvoorbeeld een zorgboerderij wil opzetten, dan kijk je wel wat diegene al weet. Maar in wezen gaat het niet meer om een vernieuwend idee en dus steken we er zelf niet zoveel tijd in. We verwijzen dan wel door naar andere adviseurs of collega zorgboeren en begeleiden zonnig de eerste contacten”.

Uit de analyse van het cijfermateriaal van LASER en de interviews met vrouwelijke indieners komt niet duidelijk naar voren of gebruikmaking van de diensten van het ISW wel of niet bevorderlijk is voor het succesvol indienen van een projectvoorstel. Volgens H. Roetert is het niet zinvol om deze relatie te onderzoeken omdat de dienstverlening door het ISW met name plaatsvindt voordat het voorstel wordt ingediend. Het ISW richt zich daarbij op het verbeteren van de kwaliteit van het plan maar heeft geen directe invloed op de slagingskans van de subsidieaanvraag. Bovendien adviseert het ISW soms om juist géén gebruik te maken van het stimuleringskader maar van andere subsidiebronnen of financieringsvormen.

Ervaring en toegang tot goede adviseurs zijn belangrijke hulpbronnen bij het schrijven van een projectvoorstel, en de mate waarin men hierover beschikt verhoogt of verlaagt de kans op succes (zie hoofdstuk 5 en 6). In vergelijking met mannen hebben vrouwen waarschijnlijk minder ervaring met het opstellen van subsidievoorstellen. Ze beschikken verder over minder financiële middelen om goed advies in te kopen (zie hoofdstuk 4). Het ISW compenseert de achterstand van vrouwen en andere indieners op dit gebied slechts in beperkte mate. Twee (gratis) dagen begeleiding zijn weinig om te helpen bij het laten “rijpen” van ideeën tot een goed plan, ondersteuning te bieden bij het kiezen van een goede opzet en aanpak van het plan en te adviseren bij het leggen van de juiste contacten en formaliseren van samenwerkingsverbanden. Dat geldt zeker voor complexe projecten waarin meerdere partijen samenwerken, maar ook voor meer ‘eenvoudige’, bedrijfsgebonden of individuele projecten (van Eck et.al. 2000). Velen hebben bovendien hulp nodig bij het schrijven van de subsidie-aanvraag, een ondersteuning die het ISW op dit moment niet kan (mag) bieden. Een derde belangrijke beperking is dat het ISW vooraf al een keuze maakt uit de hulpzoekenden op grond van de innovativiteit van de projectideeën. Daarbij hanteren zij naar eigen zeggen een iets bredere definitie van innovatie als de beoordelaars bij de innovatieregelingen van het stimuleringskader toepassen.

“We hebben ook meerdere keren voorstellen en suggesties aangedragen om het stimuleringskader beter aan te laten sluiten bij de problemen in de praktijk zoals wij die tegen komen.”(H. Roetert)

Op basis van hun eigen innovatie-criterium bepaalt het ISW hoeveel tijd adviseurs aan aanvragers besteden. Men wijst hulpvragers niet af maar biedt minder ondersteuning wanneer men het idee niet voldoende innovatief acht en besteedt meer tijd aan ideeën die men echt innovatief vindt. Dat heeft tot gevolg dat sommige projecten meer dan twee dagen hulp ontvangen en over een langere periode begeleid worden, en andere projecten minder dan twee dagen (mondelinge informatie H. Roetert). Aan de ene kant is een zekere selectie van hulpvragers noodzakelijk om de beschikbare middelen efficiënt in te kunnen zetten. Aan de andere kant zou men ook kunnen stellen dat door deze wijze van selectie vooral diegenen hulp krijgen die toch al de betere kansen hadden. Op basis van de beschikbare informatie is niet vast te stellen of vrouwen hiervan meer hinder ondervinden dan mannen.

3.3 Procedures van beoordeling

De bij het stimuleringskader ingediende voorstellen doorlopen bij alle hier betrokken regelingen dezelfde procedure. Alle voorstellen worden in eerste instantie door medewerkers van LASER beoordeeld om te controleren of ze aan de voorwaarden voldoen

die de regeling stelt. Wie hieraan niet voldoet wordt in principe al 'in de identificatiefase afgewezen'.² Het gaat hierbij om projecten die te laat zijn ingediend, in financiële omvang niet aan drempelwaarde van de regeling voldoen en hun samenwerkingsrelaties niet voldoende geformaliseerd hebben (mondelijke informatie van W. Kunneman). In het laatste geval biedt men de indieners doorgaans de kans om de samenwerking alsnog contractueel vast te leggen. Vervolgens wordt een zogenaamde projectanalyse geschreven waarin de essentiële informatie over het project is samengevat. Projecten die al in deze fase als "beslist niet innovatief" worden beoordeeld, gaan direct naar de beoordelingscommissie (mondelijke informatie van W. Kunneman). De projectanalyses van de andere voorstellen worden eerst door deskundigen bekeken die aangeven in hoeverre ze het project zeer, enigszins of niet geschikt achten voor subsidiering. De deskundigen zijn benaderd door LASER op grond van hun kennis van het betreffende inhoudelijke terrein en omdat men van hen verwacht dat zij de innovativiteit en potentiële reikwijdte van de betreffende voorstellen kunnen overzien. Vervolgens gaan ook deze voorstellen met het oordeel dat door de deskundigen is gegeven, naar de beoordelingscommissie. Deze vormt haar eigen mening en neemt de uiteindelijke beslissing. Hierin is zij overigens herhaaldelijk afgeweken van de voorstellen die door deskundigen zijn gedaan.

De procedure levert als zodanig voor vrouwen waarschijnlijk niet meer of andere problemen op dan voor mannen. De samenstelling van de beoordelingscommissie en deskundigheidsraden werkt naar verwachting wel in het nadeel van vrouwen. Zij zijn hierin namelijk sterk ondervertegenwoordigd. Het is te verwachten dat vrouwelijke in vergelijking met mannelijke beoordelaars die projecten beter begrijpen en op hun maatschappelijke waarde kunnen schatten, die zich wat doelgroep of onderwerp betreft tot vrouwen richten. Zij bevinden zich in een vergelijkbare maatschappelijke positie als de vrouwelijke indieners en bekijken de ontwikkeling van het platteland vanuit een vergelijkbaar perspectief. Zij hebben daarom waarschijnlijk meer begrip voor de specifieke aanpak van vrouwen. Vanwege hun vergelijkbare achtergrond hebben zij naar verwachting ook meer kennis van en inzicht in de problemen en belangen van vrouwen op het platteland dan mannen. De afwezigheid van vrouwelijke beoordelaars bevestigt bovendien het vermoeden van vrouwen dat het stimuleringskader weinig toegankelijk is voor hen.³ De negatieve verwachting is een van de redenen waarom vrouwen huiverig zijn om projecten in te dienen.

Tabel 1 Samenstelling beoordelingscommissie en deskundigheidspanels

<i>.1 Beoordelingscommissie</i>			
	Mannen	Vrouwen	Totaal aant. leden
Demonstratieregeling M&C	67%	33%	9
Innovatieregeling M&C	92%	8%	12
VLG	100%		8

<i>.2 Deskundigheidspanels</i>			
Regeling	Tender		
Demo M&C	1/97	100%	13
	1/98	89%	27
Inno M&C	1/97	95%	59
	2/97	92%	48
	1/98	96%	46
	2/98	97%	59
VLG	1/97	76%	21
	2/97	86%	21
	1/98	80%	10

² In de praktijk zijn de voorwaarden in de loop van de tijd soepeler gehanteerd en zijn voorstellen minder gauw in de identificatiefase afgewezen (mondelijke mededeling W. Kunneman).

³ Vrouwen zijn op de hoogte van de ondervertegenwoordiging van vrouwen in de beoordelingscommissie omdat deze gegevens verschillende keren gepubliceerd zijn (zie o.a. evaluaties van LASER; Bock 1998). Bovendien hebben (o.a.) de organisaties van plattelandsvrouwen bij het oprichten van de eerste beoordelingscommissies (veelal tevergeefs) potentiële vrouwelijke kandidaten voorgedragen.

3.4 Aard en interpretatie van voorwaarden en beoordelingscriteria

De drie hier besproken regelingen hebben een verschillend karakter. De voorwaarden voor deelname verschillen daardoor enigszins. De beoordelingscriteria zijn in principe dezelfde, maar hun belang kan per regeling verschillen. Zo wordt bij de regeling VLG veel waarde gehecht aan het criterium 'samenwerking', dat bij de innovatieregeling Markt en concurrentiekracht veel minder invloed heeft op de algehele beoordeling. In het voorliggende onderzoek zijn alleen de reguliere tenders van de innovatie- en demonstratieregeling betrokken. Hierin zijn geen prioritaire thema's benoemd. De regeling VLG kent wel prioritaire thema's (zie hierna).

De innovatieregeling Markt en concurrentiekracht richt zich vooral op technische vernieuwing. Wie hier een voorstel wil indienen moet over veel technische kennis en ervaring beschikken. Met moet contacten hebben met de onderzoekswereld om aan te kunnen geven dat men de juiste deskundigheid kan inschakelen. Verder wordt de nadruk gelegd op financiële haalbaarheid en financieel rendement. De regeling richt zich door het technische karakter vooral tot mannen. Dat wordt nog onderstreept doordat men vooral 'De' ondernemer als de centrale bedrijfsvoerder aanspreekt; in de meeste bedrijven is dat een man.

De demonstratieregeling Markt en Concurrentiekracht heeft eveneens een technische uitstraling alhoewel niet alleen technische projecten in aanmerking komen. Het is de enige regeling die zich expliciet tot vrouwen richt. Een van de prioriteiten is namelijk de emancipatie van agrarische vrouwen (LASER 1997c). Verder komen projecten in aanmerking die de ontwikkeling van nieuwe afzetkanalen en regionale merkconcepten tot doel hebben; dit zou agrarische vrouwen gezien hun betrokkenheid bij verwerking en directe verkoop eveneens moeten aanspreken. Bij de Demonstratieregeling is het indienen van een opinieverlag een vereiste. Dit vormt naar verwachting een barrière voor vrouwen omdat zij minder goede contacten hebben met maatschappelijke organisaties zoals branche- of standsorganisaties dan mannen (zie hoofdstuk 4).

De regeling VLG is een regeling die vrouwen door de brede en meer sociale onderwerpen meer aanspreekt dan de andere regelingen. Er zijn drie prioritaire thema's benoemd: sociaal-economische versterking van het platteland, verbetering van de relatie stad-platteland en vernieuwing van vormen van natuurbeheer. Aanvragen moeten betrekking hebben op één of een combinatie van deze drie onderwerpen. De vereiste minimale investering is sinds de tweede tender relatief laag. Voor veel vrouwen werkt waarschijnlijk belemmerend dat ondanks het meer sociale karakter van de regeling toch de nadruk wordt gelegd op het feit dat de projecten economisch gezien rendabel moeten zijn. Nadelig is verder de nadruk op samenwerking met verschillende partijen, de benodigde formalisering van de samenwerkingsrelaties en het vereiste draagvlak bij de provinciale overheid.

Het stimuleringskader is een in hoge mate selectieve regeling. Dat was ook de bedoeling van de regeling. Onderlinge concurrentie, selectie op kwaliteit en honorering van uitsluitend de allerbeste projecten zou meer effect sorteren voor de vernieuwing van het platteland dan een verspreiding van subsidies over een grote groep projecten (Min. LNV 1997). Er zijn slechts enkele algemeen geformuleerde voorwaarden en beoordelingscriteria geformuleerd, zoals vernieuwend karakter, samenwerking, landelijke voorbeeldwerking. De verdere uitwerking is over gelaten aan onafhankelijke beoordelingscommissies. Hun interpretatie heeft het selectieve karakter nog aanzienlijk versterkt. Zoals onder andere uit de toelichting op beoordelingscriteria ter instructie van deskundigen en beoordelaars blijkt, interpreteert men innovatie op een specifieke manier (o.a. LASER 1997a,b). Projecten zijn alleen dan innovatief wanneer men ideeën en oplossingen ontwikkelt, die in Nederland nog niet eerder zijn bedacht. Daarbij denkt men niet aan verandering in kleine stappen maar "een echte stap vooruit". Men stelt zich projecten voor met een buitengewoon groot financieel risico, waarbij de aanvrager bereid is om een aanzienlijk deel van het risico zelf te dragen. Tegelijkertijd moet de kans op succes groot zijn en de economische haalbaarheid zijn aangetoond. Verder is het belangrijk dat men in het project samenwerkt met verschillende (soorten) partners en dat de samenwerking ook op financieel gebied contractueel is vastgelegd. Er moet voldoende draagvlak voor het project zijn bij zowel de provincie als andere relevante partners.

Bovendien dient het project een landelijke uitstraling te hebben en een voorbeeldfunctie voor anderen hebben.

Voor vrouwen heeft de wijze waarop de voorwaarden en beoordelingscriteria tot nu toe zijn geïnterpreteerd en toegepast, belangrijke consequenties. Zoals in het volgende hoofdstuk zal blijken hebben zij als groep gezien hun positie in de maatschappij en de wijze waarop zij vorm geven aan vernieuwen, minder kans om aan deze criteria te voldoen dan mannen.

4 De maatschappelijke positie van plattelandsvrouwen

Volgens het model van de EER manifesteert zich in Nederland de ongelijkheid tussen de seksen vooral in de verdeling van (betaalde en onbetaalde) arbeid en besluitvorming, de organisatie van persoonlijke relaties en de normen en waarden die een seksspecifieke ordening van beide terreinen rechtvaardigen (Verloof & Roggeband 1994; Keuzekamp 1999). Deze terreinen zijn eveneens van belang voor de verhouding van vrouwen en mannen op het platteland en de toegang van vrouwen tot het stimuleringskader.

4.1 Betaalde arbeid, economische zelfstandigheid en persoonlijke relaties

Ook op het platteland nemen vrouwen minder deel aan de arbeidsmarkt dan mannen (Drooglever-Fortuijn e.a., 1994; Overbeek e.a., 1998). Daardoor beschikken zij over minder financiële middelen dan mannen. Met name getrouwde vrouwen en vrouwen met kinderen zijn vaak afhankelijk van het inkomen van mannen. De situatie van agrarische vrouwen verdient specifieke aandacht. De meerderheid van hen werkt op het agrarisch bedrijf als zogenaamd meewerkend familielid en ontvangt geen loon. Via het huwelijksrecht hebben zij, indien zij in gemeenschap van goederen zijn getrouwd, wel recht op een deel van de winst en het bezit. Zij kunnen het bedrijf echter niet onafhankelijk van hun echtgenoot als economische hulpbron gebruiken bijvoorbeeld door verkoop, verhuur of belening van eigendom of omzet. Vrouwen die onder huwelijkse voorwaarden zijn getrouwd hebben vaak helemaal geen toegang tot het bedrijf (Bernet 1998; Blom & Hillebrand 1992). De laatste jaren is trouwen onder huwelijkse voorwaarden de regel waardoor steeds meer jonge vrouwen zijn uitgesloten van het agrarisch bezit. Aan de andere kant werken de jonge agrarische vrouwen in toenemende buitenshuis en verwerven daardoor een zelfstandig inkomen (Overbeek e.a., 1998). Maar omdat de meeste vrouwen part-time werken, zijn ze over het algemeen niet economisch zelfstandig. Andere vrouwen verdienen een eigen inkomen door economische activiteiten op het agrarisch bedrijf te starten of door officieel mede-bedrijfshoofd te zijn. In het laatste geval beschikken zij over een contractueel vastgelegd percentage van zowel het eigendom als de winst. Alleen de groep vrouwen die (mede) bedrijfshoofd zijn, hebben wettelijk gezien in vergelijkbare mate toegang tot het bedrijf als economische hulpbron dan mannen (Bock & de Rooij 2000).

In de praktijk is er veel verschil tussen vrouwen in de mate waarin zij zeggenschap hebben over het agrarisch bedrijf en de bedrijfsvoering. Daarbij is de wijze waarop het werk op het bedrijf tussen man en vrouw is verdeeld, van groot belang. Hoe meer vrouwen zijn betrokken bij centrale taken op het bedrijf, hoe meer zij deelnemen aan de besluitvorming (Bock & de Rooij, 1999). In de meeste gevallen is de man echter zowel *de jure* als *de facto* bedrijfshoofd en bedrijfsmanager ook al worden verreikende beslissingen doorgaans in overleg genomen. Daarnaast beïnvloeden vrouwen de beslissingen tijdens het veel geroemde "overleg aan de keukentafel" waarin dagelijks over aspecten van bedrijfsvoering en -ontwikkeling wordt overlegd en gediscussieerd. Hiermee verkrijgt een vrouw op een indirecte manier toegang tot de hulpbronnen van het agrarisch bedrijf. Ze blijft echter afhankelijk van zijn toestemming. Belangrijk is verder dat agrarische gezinnen doorgaans het belang van het bedrijf voorop stellen en relatief weinig aandacht schenken aan de mogelijk verschillende belangen van individuele gezinsleden (Nooij e.a. 1991; Gasson & Errington 1993).

Betekenis voor het stimuleringskader

Toegang tot inkomen of bezit zijn belangrijke hulpbronnen om projecten te kunnen starten, die in aanmerking kunnen komen voor subsidie door het stimuleringskader. Subsidiering is namelijk alleen mogelijk wanneer men zelf een deel van de investeringen kan financieren en een deel van het financiële risico kan dragen. De ondergrens van de in te dienen subsidieaanvragen is voor vrouwen een belangrijker drempel dan voor mannen, aangezien vrouwen gemiddeld minder financiële middelen hebben dan mannen. De omvang van de eigen middelen bepaalt de omvang van de mogelijke subsidie en de omvang van het project. Dat laatste heeft gevolgen voor de kans op succes: grootschalige projecten hebben namelijk een grotere kans van toekenning dan kleinschalige projecten

omdat reikwijdte en rentabiliteit belangrijke beoordelingscriteria zijn en beide bij grotere projecten over het algemeen hoger worden ingeschat dan bij kleinere projecten (zie hoofdstuk 5 en 6).

Onderzoek onder vernieuwende agrarische vrouwen heeft laten zien dat vrouwen vernieuwing op een specifieke manier vorm geven (Bock 1997, 1998). Zij starten over het algemeen op kleine schaal en bouwen hun activiteiten stap voor stap op. Zij proberen de kosten zo laag mogelijk te houden en investeren aanvankelijk weinig. Met name in de beginfase financieren zij veranderingen en verbeteringen uit de gerealiseerde omzet. Een belangrijke reden is dat zij over weinig financiële middelen beschikken en het economisch risico voor gezin en agrarisch bedrijf zoveel mogelijk willen beperken. De meeste vrouwen vragen daarom geen lening van de bank. Pas na gebleken succes zijn zij bereid om een groter risico aan te gaan en meer omvangrijke investeringen te doen in de professionalisering van hun activiteiten. Een ander reden is dat veel vrouwen eerst zeker willen zijn dat hun nieuwe activiteiten te combineren zijn met hun verplichtingen in gezin en bedrijf, voordat zij grote financiële verplichtingen aangaan. Men mag ook niet vergeten dat de initiatieven van vrouwen niet altijd een warm onthaal krijgen. De partner en andere leden van het gezin staan aanvankelijk nogal eens wantrouwend tegenover de kans op succes; "eerst zien dan geloven" is het motto om de initiële kosten te beperken en zodoende het bedrijf te beschermen. Daarnaast is een herverdeling van zorgtaken, noodzakelijk om tijd vrij te maken voor de eigen activiteit, niet altijd direct bespreekbaar binnen het gezin.

4.2 Onbetaalde arbeid

Net als elders zijn vrouwen op het platteland over het algemeen verantwoordelijk voor het onbetaalde werk, de zorg voor huishouden, kinderen en vaak andere familieleden (Oomens & Kriekaard, 1989). Ze hebben daardoor minder tijd voor andere activiteiten dan mannen. Omdat de voorzieningen op het platteland gemiddeld slechter zijn dan in de stad, kosten de werkzaamheden bovendien meer tijd en is een combinatie met betaald werk (of andere activiteiten) nog moeilijker dan in de stad. Er zijn weinig voorzieningen voor kinderopvang (zowel dagopvang als buitenschoolse opvang) en weinig overblijfmogelijkheden op school (Janssen & Lammerts 1999; Droogleevers-Fortuijn & Langemeijer 1999). Scholen, sportverenigingen, muziekscholen en vriendjes zijn over het algemeen verder weg dan in de stad. Vaak is er minder openbaar vervoer en is het halen en brengen van kinderen noodzakelijk. Ook de werkplek van vrouwen ligt over het algemeen op een groter afstand van huis, zoals ook winkels, scholingscentra en de eigen verenigingen. Activiteiten buitenshuis vragen daardoor vaak veel tijd.

Op het agrarisch bedrijf is de situatie enigszins anders. De combinatie van werk en zorg is, zolang de kinderen klein zijn, makkelijker omdat men taken kan delen. Aan de andere kant is met het halen en brengen van kinderen nog meer tijd gemoeid dan in het dorp door de geïsoleerde ligging van agrarische bedrijven. Op het agrarisch bedrijf is het onbetaald werk bovendien omvangrijker dan in dorp of stad omdat werk en privé veel minder van elkaar gescheiden zijn en werkzaamheden zoals het wassen van bedrijfskleding en het halen van bedrijfsboodschappen tot het 'gewone' huishoudelijke werk behoren (de Rooij 1992). Gemiddeld kost het huishouden daardoor meer tijd dan in 'burgerlijke' gezinnen (Gasson & Errington 1993).

Betekenis voor het stimuleringskader

De ontwikkeling en uitwerking van plannen voor vernieuwende ideeën kosten tijd. Ook met het vinden van geschikte samenwerkingspartners en het lobbyen voor projecten bij overheid en andere relevante instanties en organisaties is veel tijd gemoeid. Vrouwen die nieuwe activiteiten zijn gestart, klagen vaak over tijdgebrek en toegenomen stress (Bock 1998). Hun poging om hierop te anticiperen door de omvang van het project klein te houden, heeft slechts gedeeltelijk succes. In de meeste gevallen kost het veel meer tijd dan voorzien om zelfs kleinschalige projecten te realiseren. Vrouwen schrikken ervan terug om grotere initiatieven te nemen, waarin met meer partijen wordt samengewerkt, omdat deze nog meer tijd kosten en men minder grip heeft op de eigen tijdsbesteding.

4.3 Gender-specifieke normen en waarden

Een andere factor die engagement in andere activiteiten in belangrijke mate kan belemmeren, zijn de vaak nogal conservatieve verwachtingen ten aanzien van plattelandsvrouwen in het algemeen en agrarische vrouwen in het bijzonder. De verplichting van vrouwen 'om er te zijn voor de kinderen' neemt in het ideale vrouwbeeld een nog centraler en minder betwiste plek in dan in de stad (Oomens & Kriekaard, 1989; Little & Austin 1996; Hughes 1997). Dat geldt ook voor de verplichting van vrouwen ten opzichte van andere hulpbehoevende familieleden en het agrarisch bedrijf. De hoge waardering voor de bereidheid van vrouwen om eigen wensen en verlangens achter te stellen op die van gezin en bedrijf, lijkt uit de tijd maar speelt voor vrouwen op het platteland vaak nog een belangrijke rol in zowel het zelfbeeld als het ideaalbeeld van anderen, zoals hun partner en schoonouders. (o.a. Nooij e.a. 1991).

Betekenis voor het stimuleringskader

De traditionele normen en waarden ten aanzien van vrouwen belemmeren hun economische activiteiten buiten het eigen gezin en familiebedrijf (Bock 1997). Door de (ervaren en verwachtte) negatieve kritiek van anderen, beperken de traditionele normen en waarden de professionele en commerciële ambities van vrouwen en bemoeilijken zij het openlijk streven naar persoonlijke winst. Het traditionele vrouwbeeld vormt daarmee ook een drempel voor het ontwikkelen van grootse commerciële plannen en het indienen van dergelijke voorstellen voor subsidiering. Aan de andere kant stimuleert het de ontwikkeling van meer 'sociale' projecten en subsidievoorstellen zoals het ook de pro deo inzet in andere activiteiten bevordert die een algemeen nut dienen. Deze sociale instelling is tegelijkertijd een stimulans voor vrouwen om zich in te zetten voor de ontwikkeling van het platteland.

Maar ook de gender-specifieke verwachtingen van anderen vormen een belemmering. Zoals blijkt uit onderzoek (Bock 1998) weerhoudt het traditionele beeld dat velen (nog) hebben van plattelandsvrouwen, beleidsmakers om vrouwen-organisaties uit te nodigen voor overleg- en inspraak-commissie. Hetzelfde geldt naar verwachting voor andere "mannen-organisaties" die op zoek zijn naar een potentiële samenwerkingspartner. Het gevoel en de ervaring door anderen niet serieus genomen te worden (bijvoorbeeld vanwege het kleinschalige karakter van hun activiteiten), houdt vrouwen vervolgens tegen om contact te zoeken met meer grootschalige projecten en beleidsmakers (Bock 1998).

4.4 Politieke en maatschappelijke participatie

De ongelijkheid tussen mannen en vrouwen komt ook tot uiting in een geringe politieke en maatschappelijke vertegenwoordiging van vrouwen (Leijenaar e.a. 1994; Leijenaar 1996). Vrouwen zijn minder vaak dan mannen lid van politieke en andere organisaties uit het zogenaamde maatschappelijke middenveld zoals vakbonden, coöperaties, beroepsorganisaties. Binnen deze organisaties zijn zij bovendien zelden op bestuurlijk niveau actief. Dat heeft tot gevolg dat zij slecht vertegenwoordigd zijn in allerlei commissies die zijn gevormd om inspraak vanuit de maatschappij te bevorderen; dat geldt ook voor de commissies die zijn ingericht om inspraak in en ontwikkeling van plattelandsbeleid van onderop mogelijk te maken (Bock 1998; Maathuis & Welboren 2000), en de beoordelingscommissies en deskundigheidspanels van het stimuleringskader.

Bij de geringe vertegenwoordiging van vrouwen in de politieke besluitvorming spelen gender-specifieke verwachtingen een belangrijke rol. Over het algemeen wordt politieke inzet weinig gewaardeerd bij vrouwen ook al komt daarin langzaam verandering. Dit geldt zowel voor participatie in lokale politiek als de deelname van vrouwen aan politieke organisaties zoals de land- en tuinbouw-organisaties.

Betekenis voor het stimuleringskader

De geringe participatie van vrouwen in maatschappelijke organisaties heeft tot gevolg dat vrouwen gemiddeld over een minder omvangrijk en maatschappelijk gezien minder machtig netwerk beschikken dan mannen. Zij hebben daardoor minder toegang tot potentiële samenwerkingspartners voor hun projecten en hebben minder mogelijkheden om bij invloedrijke personen en/of organisaties voor hun ideeën te lobbyen. Naar

verwachtingen is voor vrouwen de drempel dan ook hoger dan voor mannen, om bij de provincie en ander relevante partijen draagvlak voor hun ideeën te verkrijgen. Binnen het stimuleringskader (VLG en demo M&C) is dat echter één van de beoordelingscriteria. Uit onderzoek is bovendien gebleken dat vrouwen huiverig zijn om commerciële samenwerkingsrelaties aan te gaan (Bock 1998). Daarbij spelen verschillende factoren een rol. Ze hebben over het algemeen weinig informatie over de verschillende mogelijkheden om een dergelijke samenwerkingsrelatie naar wens in te vullen; ze vrezen extra en verhoogde financiële risico's door samenwerking; ze zijn bang dat hun verplichting jegens gezin en bedrijf door deze extra verplichtingen in het gedrang komen. Het gevolg is dat vrouwen zelden projecten opstarten waarin de samenwerking tussen meerdere partijen formeel is geregeld. Hun kans op subsidiëring door het stimuleringskader wordt daardoor in belangrijke mate verkleind.

4.5 Belang in plattelandontwikkeling

Vrouwen brengen gemiddeld meer tijd door op het platteland dan mannen omdat mannen relatief vaak in de stad werken. Vrouwen zijn daardoor meer dan mannen aangewezen op wat het platteland te bieden heeft. Dat betreft voorzieningen zoals winkels, scholen, arbeidsplaatsen en opleidingsmogelijkheden, maar ook de mogelijkheden voor openbaar vervoer. De achteruitgang van de leefbaarheid van het platteland treft vrouwen dan ook meer dan mannen (Oomens & Kriekaard 1989; Janssen & Lammerts 1999; vgl. ook Maathuis & Welboren 2000). Onderzoek heeft laten zien dat vrouwen meer belang hechten aan de instandhouding en verbetering van de leefbaarheid van het platteland dan mannen. Wanneer vrouwen deelnemen aan overleg over de ontwikkeling van regionaal beleid, pleiten vooral zij ervoor om leefbaarheid als aandachtspunt mee te nemen (Bock 1998). Mannen zetten zich doorgaans vooral in voor de economische aspecten van het plattelandsbeleid. Agrarische mannen willen voldoende mogelijkheden behouden om hun bedrijf verder te ontwikkelen. Daarbij verwachten zij veel van technologische vernieuwingen en aanpassingen in de agrarische bedrijfsvoering. Natuurlijk zijn ook de agrarische vrouwen geïnteresseerd in de economische vitaliteit van het agrarisch bedrijf en de ontwikkeling van de primaire productie. De technische bedrijfsvoering is echter meestal zijn verantwoordelijkheid (de Rooij 1992) Vrouwen zijn bovendien meer dan mannen geïnteresseerd in verbreding van het agrarisch bedrijf (de Rooij e.a. 1995) omdat zij op deze manier hun eigen arbeidsplaats kunnen creëren (Bock 1997).

Betekenis voor het stimuleringskader

Het stimuleringskader bevat grotendeels regelingen die zich richten op de vernieuwing van de primaire agrarische bedrijfsvoering. De ontwikkeling en verspreiding van nieuwe technische oplossingen neemt hierin een belangrijke plaats in. De meeste regelingen sluiten daardoor vooral aan bij de "mannelijke" interesses en behoeften ten aanzien van plattelandontwikkeling.

5 Deelname van vrouwen aan het stimuleringskader tot nu toe

Om de deelname van vrouwen aan het stimuleringskader te analyseren en te vergelijken met de deelname van mannen, is gebruik gemaakt van de gegevens zoals die door LASER zijn geregistreerd. Het idee was aanvankelijk om de gegevens van alle vrouwelijke aanvragers te selecteren en de kenmerken en resultaten van hun aanvragen (bijv. thema, afwijzingsredenen) te vergelijken met de betreffende kenmerken van de aanvragen van mannen. Dat bleek niet mogelijk. De wijze waarop LASER het geslacht van de aanvragers registreert, maakt een eenduidige identificatie van vrouwen en mannen onmogelijk. Bovendien is de wijze van registratie gedurende de looptijd van de bovenstaande tenders verschillende keren veranderd. Een vergelijking door de tijd wordt daardoor eveneens bemoeilijkt.

Om een voorbeeld te geven: in de eerste tender van de regeling VLG in 1997 registreert LASER alleen het geslacht van de aanvragers uit de categorie 'natuurlijke personen'; in de volgende tender registreren zij het geslacht van alle aanvragers ongeacht of het daarbij gaat om natuurlijke personen, b.v.'s, organisaties, maatschappen of agrarische ondernemers. Beide vormen van registratie bieden onvoldoende mogelijkheden om het aantal vrouwelijke indieners eenduidig vast te stellen. In het eerste geval tellen vrouwelijke agrarische ondernemers niet mee en ook niet de vrouwenorganisaties die duidelijk op vrouwen gerichte voorstellen hebben ingediend. Het aantal vrouwelijke indieners wordt daarmee onderschat. In het laatste geval is het omgekeerde het geval. Nu tellen ook vrouwen mee die bijvoorbeeld als werknemer van LTO de aanvraag hebben ondertekend. Het aantal vrouwelijke indieners wordt daarmee overschat. Bovendien moge duidelijk zijn dat het weinig zinvol is om de resulterende aantallen met elkaar te vergelijken. Bij de innovatieregeling markt en concurrentiekracht is pas vanaf de tweede tender van 1998 bijgehouden of de aanvrager vrouw of man is. Hetzelfde geldt voor de demonstratieregeling. Sinds 1998 is er wel een vraag toegevoegd aan de projectformulieren van de regeling VLG en innovatie markt en concurrentiekracht waarin expliciet naar de betrokkenheid van vrouwen wordt gevraagd. Deze vraag is echter in de praktijk zeer slecht beantwoord.

Al met al betekent dit dat de geautomatiseerde gegevens onvoldoende mogelijkheden bieden voor een analyse van de deelname van vrouwen en mannen. Een alternatief is om de dossiers door te lopen op zoek naar eenduidig identificeerbare vrouwelijke (mede)-indieners. Binnen het tijdsbestek van dit onderzoek was dat echter onmogelijk. Om desondanks zinvolle uitspraken te kunnen doen over het aantal vrouwelijke indieners, is het nodig geweest om anders te werk te gaan.

LASER heeft voor ons per tender en regeling een selectie gemaakt van indieners die mogelijk een vrouw zijn of waar mogelijk een vrouw mede indient. Hierbij gaat het zowel om natuurlijke personen als de andere categorieën aanvragers. De selectie van LASER is ruim en bevat ook vrouwen die organisaties zoals LTO of Stimuland vertegenwoordigen. De kans dat vrouwen ten onrechte niet zijn geselecteerd, is naar verwachting klein. Uit deze lijsten zijn die aanvragen geselecteerd, die duidelijk (mede) van een vrouw afkomstig zijn of projecten zijn die zich duidelijk op vrouwen als doelgroep richten⁴. Daarbij is gebruik gemaakt van de naam en korte beschrijving van de projecten en de kennis van het veld; een groot aantal (vrouwelijke) indieners was bij de onderzoekers bekend. Wanneer de aanvragers niet bekend waren en de naam van het project onvoldoende informatie bood, zijn de volgende regels gehanteerd. Vrouwen die een organisatie vertegenwoordigen tellen niet mee, tenzij zij (in de tenders van 1998) expliciet aangeven dat vrouwen een belangrijke rol hebben gespeeld. Maatschappen zijn alleen geselecteerd wanneer de naam van de vrouw apart is genoemd en de aanvragers niet expliciet aangeven dat vrouwen niet zijn betrokken bij de aanvraag (in de tenders van 1998). Deze werkwijze heeft het mogelijk gemaakt om vrouwelijke indieners te identificeren die als het ware verscholen gingen in de verschillende categorieën aanvragers. Het aantal vrouwelijke indieners valt dan ook met name in de regeling VLG iets hoger uit dan door LASER is geteld. Het moet duidelijk worden opgemerkt dat het hier om een schatting van

⁴ In het vervolg verstaan we onder 'vrouwenprojecten' beide soorten aanvragen, dus zowel door vrouwen ingediende projecten als projecten die expliciet op vrouwen als doelgroep zijn gericht.

aantallen vrouwelijke indieners gaat. Het risico van onder- of overschatting blijft volgens de onderzoeker wel binnen accepteerbare grenzen.

De geselecteerde projecten zijn op een aantal punten vergeleken met het gemiddelde van alle aanvragen. Op die manier is het mogelijk om na te gaan of en in welke mate zich door vrouwen ingediende projecten onderscheiden van andere projecten. Zijn ze bijvoorbeeld groot- of juist kleinschaliger? Werken ze meer of minder samen? Hebben ze meer of minder kans op toewijzing? De keuze voor te vergelijken kenmerken is beperkt door de beschikbare gegevens en kan per regeling of tender verschillen. Om na te gaan in hoeverre de toegewezen projecten aansluiten bij de interesses en behoeften van vrouwen en mannen, is een korte analyse gedaan van de inhoud van de toegewezen projecten. Op basis van de samenvattingen van de toegewezen projecten in de evaluatie-verslagen van LASER, is geprobeerd om in te schatten in hoeverre vrouwen of mannen de begunstigen van projecten zijn. Daarbij is uitgegaan van de mate waarin vrouwen en mannen deelnemen aan de projecten en deze inhoudelijk aansluiten bij de interesses en behoeften van vrouwen en mannen wat plattelandontwikkeling betreft (zie hoofdstuk 4). Deze analyses leveren een indicatie op van de bruikbaarheid van de betreffende regelingen voor vrouwen om hun interesses in plattelandontwikkeling te verwezenlijken. Het gaat hierbij uitdrukkelijk om indicaties aangezien slechts van beperkte projectinformatie gebruik kon worden gemaakt.

5.1 Vernieuwing Landelijk Gebied

Het *aantal door vrouwen ingediende projecten* en vrouwenprojecten verschilt per tender. Naar onze schatting bedraagt het aantal vrouwenprojecten in de eerste tender van 1997 5%, in de tweede tender 7% en in de eerste tender van 1998 9%. In absolute zin is het aantal vrouwenprojecten sinds de eerste tender duidelijk afgenomen, zoals ook het totale aantal ingediende projecten een scherpe daling laat zien. Het percentage ingediende vrouwenprojecten is niet sterk veranderd. Het ligt gemiddeld over alle drie tender bij 6%.⁵

De *slagingskans* van 'vrouwenprojecten' ligt iets lager dan gemiddeld. Van alle ingediende voorstellen is in 1/97 13% toegekend, in 2/97 13% en in 1/98 17%. De slagingskans van vrouwenprojecten was in 1/97 8%, in 2/97 13% en in 2/98 0%. Gemiddeld over alle drie tenders bedraagt de kans van slagen 13% voor alle projecten en 9% voor vrouwenprojecten.

Tabel 2 Aantal voorstellen en beoordeling

	Tender 1/97		Tender 2/97		Tender 1/98	
	Totaal	Vrouwen	Totaal	Vrouwen	Totaal	Vrouwen
Ingediend ⁶	230	12	117	8	35	3
Toegekend	30	1	14	1	6	0

Waarom vrouwenprojecten lager scoren dan gemiddeld, kan op basis van de door LASER geregistreerde gegevens niet voldoende worden verklaard. De cijfers geven wel enige aanwijzingen.

Zo blijkt dat vrouwenprojecten vaak door individuen⁷ worden ingediend (78%), terwijl gemiddeld de meeste projecten (80%) door organisaties (verenigingen, stichtingen, coöperaties) worden ingediend. Dit verschil is van belang gezien het feit dat organisaties gemiddeld een hogere kans van slagen hebben dan individuen. Te verwachten is dat hierbij de ondersteuning vanuit de organisatie een belangrijke rol speelt.

Met behulp van de gegevens van LASER is niet goed vast te stellen of vrouwen(projecten) minder gebruik maken van *externe hulpbronnen* dan gemiddeld. In de tweede tender van

⁵ Het door ons geschatte aantal vrouwenprojecten ligt in de eerste tender duidelijk boven het door LASER geschatte percentage (3% tegenover 5%) In de tweede en derde tender schat LASER het aantal vrouwelijke indieners hoger in dan wij (14% tegenover 6% resp. 23% tegenover 9%). Dit verschil kan worden verklaard door het boven al toegelichte verschil van berekening. Door in de eerste tender alleen natuurlijke personen mee te tellen, onderschat LASER het aantal vrouwenprojecten; door in de tweede tender alle organisaties mee te nemen, ook al is de vrouw alleen administratief gezien de indiener, overschatten zij het aantal vrouwelijke indieners.

⁶ Ingediend en uiteindelijk beoordeeld, exclusief die aanvragen die door LASER als niet ontvankelijk zijn beoordeeld.

⁷ Hieronder verstaan we de volgende door LASER onderscheiden categorieën aanvragers: natuurlijke personen maatschappen/cv/VOF, particulieren en agrarische ondernemers volgens landbouwtelling

1997 en de eerste tender van 1998 hebben ze van het ISW iets meer dan gemiddeld gebruik gemaakt (45% tegenover 30%). We beschikken niet over gegevens wat het gebruik van andere externe kennisinstellingen betreft. Duidelijk is wel dat gemiddeld genomen de goedgekeurde projecten vaker gebruik hebben gemaakt van het ISW en andere externe kennisinstellingen dan afgewezen projecten. Van de twee goedgekeurde vrouwenprojecten is bekend dat zij géén gebruik gemaakt van ondersteuning door het ISW maar wel veel contact hebben gehad met andere externe adviseurs.

Samenwerking is een belangrijk criterium in de regeling VLG waarop veel projecten zijn afgewezen. De geregistreerde gegevens van LASER maken duidelijk dat vrouwenprojecten minder vaak dan gemiddeld beschikken over aantoonbare samenwerkingsrelaties. Van alle in de drie tenders ingediende voorstellen maakt 56% melding van samenwerkingsrelaties, van de vrouwenprojecten (in 2/97 en 1/98) is dat slechts 36%. Van de toegewezen projecten beschikt 66% over samenwerkingsrelaties, van de afgewezen voorstellen 55%. De toegewezen vrouwenprojecten kunnen beide samenwerkingscontracten voorwijken. Een van de twee was in eerste instantie onder voorbehoud goedgekeurd omdat een samenwerkingscontract ontbrak.

De ingediende projecten verschillen sterk wat hun *financiële omvang* betreft, dat geldt ook voor de vrouwenprojecten. Gemiddelden geven geen goede indruk omdat het aantal projecten zo klein is. Een analyse van de spreiding van de aangevraagd subsidie geeft een betrouwbaarder beeld. Hierover zijn gegevens beschikbaar van de tweede tender in 1997 en de eerste tender 1998. In beide tender is duidelijk zichtbaar dat de subsidiabele kosten van de toegewezen projecten relatief vaker boven ½ miljoen liggen (75%) dan de kosten van de afgewezen projecten (54%). Hieruit kunnen we afleiden dat de grotere projectvoorstellen een iets grotere kans van slagen hebben dan de financieel gezien kleinere projectvoorstellen. Tot dezelfde conclusie komt overigens ook het IKC bij de evaluatie van de regeling VLG 1997 (IKC-natuurbeheer et.al. 1999). Van de vrouwenprojecten ligt 54% wat de subsidiabele kosten betreft boven de grens van ½ miljoen, van alle projecten 57%. De twee goedgekeurde vrouwenprojecten (uit 1/97 en 2/97) liggen beide onder de grens van ½ miljoen.

Tabel 3 Omvang van de projectvoorstellen

	VLG 2/97			VLG 1/98		
	Totaal	Goedgekeurd	Vrouwen	Totaal	Goedgekeurd	Vrouwen
< 100.000	9	1		8		2
tot 250.000	22		2	6	1	
tot 500.000	18	2	1	3	1	
Tot 1.000.000	26	5		6	1	
Tot 2.000.000	22	2	3	10	2	
> 2.000.000	15	4	2	2	1	1
?	5					
Totaal	117	14	8	35	6	3

Vanaf de tweede tender van 1997 zijn de indieners gevraagd om de *betrokkenheid van vrouwen* bij het project (ideevorming, uitvoering en communicatie) te vermelden. Deze vragen zijn zeer slecht beantwoord. In 2/97 heeft ongeveer driekwart van de aanvragers geen antwoord gegeven op deze vraag, in 1/98 meer dan helft. Door zoveel ontbrekende antwoorden is het moeilijk om betrouwbare uitspraken te doen. Men kan echter aannemen dat de vraag wel is beantwoord wanneer vrouwen een duidelijke bijdrage leveren aan het project. Wie geen antwoord geeft, heeft naar verwachting 'weinig te melden'. Dit vermoeden wordt ondersteund door het gegeven dat slechts weinig aanvragers aangeven dat vrouwen niet zouden zijn betrokken. Ervan uitgaande dat 'geen antwoord' 'geen directe betrokkenheid' betekent, kunnen we het volgende beeld schetsen.

In de tweede tender van 1997 zijn vrouwen in rond 20% van de aanvragen betrokken bij het project; ze zijn meer betrokken bij de ideevorming dan de uitvoering. Vrouwen zijn minder vaak betrokken bij de goedgekeurde dan bij de afgewezen projecten. Dat geldt vooral voor hun betrokkenheid bij de uitvoering van projecten. In de eerste tender van 1998 ziet het beeld er gunstiger uit voor vrouwen; ze zijn bij rond 40% van de projecten betrokken en zowel bij de ideevorming als de uitvoering. Het contrast met de goedgekeurde projecten is echter nog groter.

Tabel 4 Betrokkenheid van vrouwen zoals vermeld in het projectvoorstel

	VLG 2/97			VLG 1/98		
	Totaal	Goed-gekeurd	Afge-Wezen	Totaal	Goed-gekeurd	Afge-wezen
Ideevorming	23%	21%	23%	43%	17%	48%
Uitvoering	18%	7%	19%	46%	17%	52%
Communicatie	18%	14%	19%	37%	17%	41%

De *toegewezen projecten* in de drie geanalyseerde tenders van VLG richten zich op de volgende onderwerpen:

1. Duurzame agrarische productie.
2. Natuur- en landschapsbeheer.
3. Recreatie en toerisme.
4. Sociaal-economische leefbaarheid van het platteland.
5. Verbreding van het agrarisch bedrijf.
6. Overige.

De onderwerpen 1 en 2 sluiten met name aan bij de interesses van mannen; de onderwerpen 3 t/m 5 zijn naar verwachting ook van belang voor vrouwen. Per project is vervolgens bepaald of de voornaamste begunstigden van het project vooral vrouwen of mannen zijn. Daarbij is uitgegaan van het algemene onderwerp van het project en de nadere uitwerking ervan. In de onderstaande tabel zijn de analysesresultaten samengevat.

Tabel 5 Inhoud en begunstigen van toegewezen projecten (absoluut aantal)

INHOUD	BEGUNSTIGDEN						
	Vrouwen	Mannen	Beide	Misschien vrouw	Onbekend	Alleen Indiener zelf	Totaal
Agrarische. Bedrijfsvoering		3					3
Natuur land-schapsbeheer		14			3	1	18
Recreatie & Toerisme	1	3	7		4	1	16
Soc. Econ. Leefbaarheid	1		1				2
Verbreding		1		2	2	1	6
Overige					1		1
Totaal	2	21	8	2	10	3	46

Het overzicht laat zien dat mannen vaker dan vrouwen de begunstigden zijn van toegewezen projecten: 65% van de projecten sluiten (ook) aan bij de interesses en behoeften van mannen; 22-26% van de projecten spreken vrouwen (ook) aan. Bij tien projecten is het niet mogelijk op basis van de beschikbare informatie vast te stellen wie de voornaamste begunstigden zijn en drie projecten zijn voornamelijk van interesse voor de betreffende particuliere indiener. Het is opvallend hoeveel projecten zich richten op natuur- en landschapsbeheer, een terrein waarop met name mannen actief zijn. De meerderheid van deze projecten heeft mannelijke begunstigden. Daarnaast hebben veel projecten betrekking op de ontwikkeling van recreatieve en toeristische voorzieningen. Dit is een terrein waarop vrouwen veel activiteiten ontwikkelen, toch levert slechts de helft van deze projecten (ook) voordeel op voor vrouwen. In de andere projecten is het doel van de verbetering van de toeristische infrastructuur in het algemeen, bijvoorbeeld de provinciale wandelpaden.

5.2 Innovatieregeling Markt en Concurrentiekracht

Het aantal ingediende vrouwenprojecten is bij de innovatieregeling erg klein. Daarom zijn er bij deze regeling geen berekeningen per tender gedaan maar zijn steeds de gemiddelden van alle (vier) tenders berekend.

De *deelname van vrouwenprojecten* ligt gemiddeld bij 0.05%, namelijk 6 aanvragen op een totaal van 1.100 aanvragen. Wanneer ook die aanvragen worden meegeteld waar de vrouw mogelijk als maat bij is betrokken, ligt het percentage bij 1.5% (16 aanvragen op 1.110). De door LASER geregistreerde aantallen vrouwelijk indieners liggen nog lager

(tender 1 en 2 van 1998). Zij komen op een totaal van 2 vrouwelijke indieners wat berekend over 1998 een percentage is van 0,06%.

Gemiddeld is in de tenders van 1997 en 1998 14% van de projecten goedgekeurd. Van de zestien (mogelijke) vrouwenprojecten is één goedgekeurd. Gemiddeld is dat een *slagingspercentage* van 6%.

Tabel 6 Aantal voorstellen en beoordeling

	Innovatie							
	1/97		2/97		1/98		2/98	
	Totaal	Vrouwen	Totaal	Vrouwen	Totaal	Vrouwen	Totaal	Vrouwen
Ingediend	576	2 (+ 7)	228	(1)	140	2 (+1)	166	1 (+2)
Toegekend	39		44		39		32	1

Bij de innovatieregeling dienen in tegenstelling tot VLG veel individuen⁸ projecten in; gemiddeld gaat het hierbij om 47% van de aanvragers tussen 1997 en 1998. Bedrijven (volgens LASER rechtspersonen: BV,NV,CV) stellen in diezelfde periode 50% van de aanvragen. De door vrouwen in die periode ingediende aanvragen komen voor 67% van individuen (inclusief mogelijke medeaanvragers 83%). Bedrijven hebben (statistisch) een grotere kans dat hun project wordt goedgekeurd dan individuen. Van de goedgekeurde aanvragen is 68% afkomstig van bedrijven (1/98 en 2/98) en 32% van 'individuen'. Het goedgekeurde 'vrouwenproject' is eveneens van een bedrijf afkomstig.

Gemiddeld maakt 45% van de aanvragers gebruik van een *externe kennisinstelling*, van de goedgekeurde aanvragen is dat 57%. Vrouwen maken evenveel gebruik van externe kennisinstellingen als mannen.

Aan *samenwerking* is in de innovatieregeling minder belang gehecht als in de regeling VLG. Zowel indieners als goedgekeurde projecten beschikken over minder samenwerkingsrelaties dan bij de regeling VLG. Gemiddeld werkt 18% van alle indieners en 24% van de goedgekeurde projecten samen met anderen. Van de door vrouwen ingediende projecten beschikt 33% wel en 67% niet over samenwerkingsrelaties. Bijna twee derde (62%) van de gedurende 1997 en 1998 ingediende voorstellen betreft *technische innovaties*; bij de goedgekeurde projecten gaat het om 75%. De door vrouwen ingediende projecten betreffen voor 33% een technische en 67% een markt-product innovatie. De primaire landbouw domineert in de *schakels* (39%) die in de ingediende projecten worden beschreven; bij de vrouwen gaat het voor 67% om schakels binnen de primaire landbouw. Van de 'winnaars' noemt 27% schakels binnen de primaire landbouw (in 1 en 2/98).

De gegevens over de *betrokkenheid van vrouwen* bij projecten zijn alleen beschikbaar voor de twee tenders uit 1998. Wederom geldt dat de meeste indieners deze vraag niet hebben beantwoord. Net als bij de regeling VLG gaan we ervan uit dat vrouwen in deze projecten geen grote rol spelen. Hiervan uitgaande nemen vrouwen gemiddeld in 1998 in 13% van de aanvragen (vooral enigszins) deel aan de ideevorming, in 18% van de aanvragen aan de uitvoering en in 15% van de projecten aan de communicatie. In alle door vrouwen ingediende projecten nemen vrouwen in grote mate deel aan ideevorming, uitvoering en communicatie. In het algemeen zijn vrouwen in deze regeling blijkbaar meer betrokken bij de uitvoering dan bij de ideevorming. Bij de regeling VLG was dat juist omgekeerd. Vergelijken we de resultaten van beide tenders, dan valt op dat de betrokkenheid van vrouwen in de tweede tender duidelijk hoger wordt ingeschat dan in de eerste tender. Een vergelijkbare ontwikkeling was bij de regeling VLG te herkennen. Op basis van de beschikbare gegevens kunnen we deze ontwikkeling niet verklaren. Er is in dezelfde tijd geen duidelijk stijging van het aantal vrouwelijke (mede)indieners te herkennen.

⁸ hieronder verstaan we de volgende door LASER onderscheiden categoriën indieners: natuurlijke personen en meervoudige bedrijfsvoerschappen (maatschappen, VOF's)

Tabel 7 Betrokkenheid van vrouwen zoals vermeld in het projectvoorstel

	Innovatie 1/98			2/98		
	Totaal	Goedge- keurd	Afgewezen	Totaal	Goedge- Keurd	Afgewezen
Ideevorming	10%	5%	12%	16%	19%	12%
Uitvoering	9%	3%	11%	26%	28%	25%
Communicatie	9%	5%	11%	19%	25%	17%

Analyse van inhoud en begunstigden van de toegewezen projecten

De toegewezen projecten richten zich vrijwel allemaal op technische vernieuwingen in het primaire productieproces en sluiten daarmee voornamelijk aan op de interessen en behoeften van mannen. In drie van de in totaal 146 toegewezen projecten gaat het erom de verwerking van producten op het agrarisch bedrijf te verbeteren, een terrein waarin ook veel vrouwen werkzaam zijn.

5.3 Demonstratieregeling Markt en Concurrentiekracht

Van deze regeling zijn slechts zeer beperkte gegevens van de eerste tenders van 1997 en 1998 beschikbaar. Een gedetailleerde analyse van de door vrouwen ingediende projecten en vergelijking op kenmerken van indieners en projecten is daarom onmogelijk. Het aantal vrouwenprojecten is bovendien klein. We berekenen daarom alleen de gemiddelden over beide tenders in 1997 en 1998.

Tabel 8 Beoordeling projectvoorstellen

	Demo 1/97		Demo 1/98		Totaal	
	Totaal	Vrouwen	Totaal	Vrouwen	Totaal	Vrouwen
Ingediend en beoordeeld	62	1(+3)	46	2	108	3(+3)
Volgens LASER Toegekend	23	1(+1)	15	0	38	1(+1)

In totaal zijn in deze periode drie vrouwenprojecten ingediend en drie projecten die mogelijk mede door vrouwen zijn ingediend. In totaal bedraagt het percentage vrouwenprojecten in het gunstigste geval 6%. Van de zes (mede) door vrouwen ingediende projecten zijn twee projecten goedgekeurd; de slaagkans van de vrouwenprojecten (33%) wijkt niet af van de gemiddelde kans van slagen (35%). De aan vrouwen toegewezen projecten vormen 5% van alle in die periode toegewezen projecten.

Voor de demonstratieregeling markt en concurrentielijst is geen lijst met korte samenvattingen van toegewezen projecten gepubliceerd. Het is daarom niet mogelijk geweest om de aansluiting van toegewezen projecten op de interessen en behoeften van vrouwen en mannen te analyseren. Er ontbreken ook gegevens over de mogelijke betrokkenheid van vrouwen aan de ideevorming en uitvoering van en communicatie over de ingediende projecten.

5.4 Conclusies

De belangrijkste conclusie is dat er inderdaad weinig vrouwen voorstellen indienen bij het stimuleringskader. Ze hebben bovendien minder baat dan mannen van de ontwikkelingen die door de hier onderzochte regelingen van het stimuleringskader worden gestimuleerd en ondersteund. De toegewezen projecten sluiten wat inhoud en uitwerking betreft beter aan bij de interesses van mannen dan die van vrouwen.

De deelname van vrouwen aan het stimuleringskader verschilt per regeling. De innovatieregeling heeft een technisch imago en trekt en honoreert in de praktijk vooral voorstellen voor technische innovaties. Het aantal vrouwelijke indieners is extreem laag. Zelfs wanneer men een ruime marge aanhoudt en mogelijk mede indienende vrouwelijke maten meetelt als vrouwelijke indieners, komt het percentage van 'vrouwenprojecten' niet hoger uit dan gemiddeld 1.5% (in de tenders uit 1997 en 1998). Bij de demonstratieregeling markt en concurrentiekracht ligt het percentage (mede) door

vrouwen ingediende projecten hoger, namelijk op 6% van het totaal aantal ingediende voorstellen in 1997 en 1998.

De regeling Vernieuwing van het Landelijk Gebied heeft een breder karakter en een meer sociaal dan technisch imago. Vrouwen dienen bij de regeling VLG meer aanvragen in dan bij de innovatieregeling Markt- & Concurrentiekracht. Maar ook hier is het percentage vrouwelijk indieners laag: 6% van alle in 1997 en 1998 ingediende projecten zijn projecten die of door vrouwen zijn ingediend of zich expliciet op vrouwen als doelgroep richten. Beschouwt men alle drie regelingen tezamen dan ligt de deelname van vrouwen op 3%. Het slagingspercentage van vrouwenprojecten is iets lager. Deze bedraagt bij VLG in de onderzochte periode 9% tegenover gemiddeld 13% en bij de innovatieregeling 6% tegenover gemiddeld 14%. Bij de demonstratieregeling wijkt de slagingskans van vrouwen niet af van het gemiddelde.

Het feit dat vrouwen iets minder kans op succes hebben dan andere indieners hangt samen met de volgende factoren. Vrouwen dienen (met name bij VLG) projecten vaak als individu of individueel bedrijf in. De door vrouwen ingediende voorstellen kunnen minder vaak dan gemiddeld geformaliseerde samenwerkingsrelaties voorwijken. Verder speelt een rol dat zich de projecten van vrouwen minder vaak op technische innovaties richten en minder schakels buiten de primaire landbouw voorwijken.

Analyse van de sinds eind 1997 verzamelde gegevens over de betrokkenheid van vrouwen bij de ideevorming en uitvoering van en communicatie over ingediende projecten, bevestigt in grote lijnen de bovenstaande conclusies maar schetst tegelijkertijd een positiever beeld. Volgens deze gegevens waren vrouwen bij rond een kwart van de projecten in de regeling VLG betrokken en bij 15-18% van de projecten in de innovatieregeling Markt- & Concurrentiekracht. Het verschil is waarschijnlijk als volgt te verklaren. Ten eerste zijn indieners naar verwachting geneigd om een positief antwoord te geven op de vraag naar de betrokkenheid van vrouwen, ook al is duidelijk vermeld dat het antwoord geen invloed zal hebben op de beoordeling. Daarnaast wijst het op het algemeen bekend feit dat projecten niet door de indiener alleen worden verzonden; in veel gevallen zijn de ideeën van meerdere mensen erin verwerkt. Op agrarische bedrijven is dat vaak de partner van het bedrijfshoofd die ook in de dagelijkse bedrijfsvoering een belangrijke meedenk- en klankbordfunctie vervult. Bij de selectie van 'vrouwenprojecten' uit het totaal van bij het stimuleringskader ingediende projecten, zijn we met hetzelfde fenomeen geconfronteerd. In veel gevallen dienen gezinnen een gezamenlijk voorstel in. Dat betekent niet altijd dat alle gezinsleden in dezelfde mate zijn betrokken bij de ontwikkeling en uitvoering van het project, maar wijst wel op het gegeven dat het agrarisch bedrijf inclusief alle bijbehorende activiteiten door velen als een gezamenlijk bedrijf wordt ervaren. Om desondanks 'echte' vrouwenprojecten te kunnen kiezen, dus projecten waarin vrouwen een belangrijke functie vervullen, hebben we verschillende selectiecriteria gehanteerd en ook naar de inhoud van de projecten gekeken. Want het maakt natuurlijk wel verschil of een vrouw alleen als vanzelfsprekend (min of meer passief) deel van het gezinsbedrijf is betrokken bij projectvoorstellen, of als een daadwerkelijk en zelfstandig participerende partner. De naam van de officiële indiener geeft hier slechts beperkt inzicht in. Dat bemoeilijkt een gender-specifieke analyse van het stimuleringskader op basis van de door LASER geregistreerde gegevens.

6 De ervaringen van vrouwelijke indieners

In dit hoofdstuk geven wij een kort overzicht van de ervaringen die vrouwen hebben gemaakt toen zij een projectvoorstel bij het stimuleringskader indienden. We beschrijven waarin zij overeenstemmen en zich onderscheiden en proberen door een vergelijking van “winnaars” en “verliezers” te achterhalen of er bepaalde succesfactoren zijn aan te wijzen. De verhalen zijn geanonimiseerd om de privé-sfeer van de vrouwen en hun gezinnen te beschermen. We laten de vrouwen wel veel zelf aan het woord zodat hun ervaringen voor zichzelf kunnen spreken.

Acht vrouwen waren bereid om met ons over hun ervaringen te praten.⁹ Vier van de geïnterviewde vrouwen hebben succes gehad met hun aanvraag waarvan twee projecten pas na een beroepszaak zijn toegewezen. Twee vrouwen hebben een aanvraag ingediend bij de demonstratieregeling markt- en concurrentiekracht (beide afgewezen), één vrouw bij de innovatieregeling markt en concurrentiekracht (toegewezen) en vijf vrouwen bij de regeling Vernieuwing Landelijk Gebied (twee toegewezen en drie afgewezen).

6.1 Kenmerken van de indieners en projecten

De vrouwen onderscheiden zich wat hun achtergrond betreft. Vijf van de acht vrouwen komen van een agrarisch bedrijf, twee vertegenwoordigen een stichting en één vrouw een industrieel bedrijf. Drie van de vijf agrarische vrouwen zoeken naar een mogelijkheid om met behulp van het ontwikkelde project het agrarisch bedrijf te behouden. Zij willen het bedrijf grondig veranderen en zoeken een nieuwe toekomst in een combinatie met zorgtaken of toeristische activiteiten. In alle drie gevallen gaat het om een gezamenlijk project van het echtpaar of het hele gezin; het is wel duidelijk dat de nieuwe activiteit met name onder haar verantwoordelijkheid zal vallen. De twee andere agrarische vrouwen zoeken naar nieuwe werkzaamheden voor zichzelf. In het ene geval staat het verwerven van inkomsten voorop, in het andere het stimuleren van veranderingen in de agrarische sector als geheel. Het project van het industriële bedrijf is gericht op de ontwikkeling van een nieuw product. De ene stichting wil werkgelegenheid voor vrouwen scheppen, de andere de leefbaarheid van haar regio in stand houden.

Al met al hebben vijf van de acht projecten het vermeerderen van de persoonlijke inkomsten van de indieners tot *doel*. De andere drie zijn ‘sociaal’ van aard en richten zich op de leefbaarheid van het platteland en de duurzaamheid van de agrarische productie (zie tabel 11 voor een overzicht van projectkenmerken).

⁹ Eén vrouw heeft geweigerd omdat zij na verschillende negatieve ervaringen met subsidie-regelingen niet meer bereid is om aan verzoeken van de overheid te voldoen

Tabel 9 Overzicht van kenmerken van de geïnterviewde vrouwelijke aanvragers

	Resultaat	Project – Omvang	Afkomst	Ervaring	Opleiding	Externe hulp	Contacten	lobby	Samenwerkings- contract	Afwijzingsreden
1	+	-	Stichting	+	+	-	+	+	+	Vernieuwing, concurrentie
	(na bezwaar)									
2	+	+	Stichting	+	+	-	+	+	+	
3	+	++	Ind. Bedrijf	+	+	++	+	?	+	
4	+	+	Partic.	-	+	++	+	+	+	Samenwerking
	(na bezwaar)								(na bezwaar)	
5	-	-	Partic	-	+	-	-	-	-	Vernieuwing, haalbaarheid samenwerking, rentabiliteit
6	-	++	Partic.	-	-	+	+/-	-	-	Vernieuwing, samenwerking
7	-	+	Partic	+/-	-	+/-	+/-	-	-	Vernieuwing
8	-	-	Partic	-	-	+/-	-	-	-	Kleine schaal, uitstraling

De projecten zijn verschillend van *omvang*. De toegewezen projecten zijn iets groter van omvang dan de afgewezen projecten. In één geval zijn de kleine schaal en geringe uitstraling een belangrijke reden van afwijzing geweest. Andere *afwijzingsredenen* zijn: te weinig vernieuwend, samenwerkingsrelaties ontbreken of zijn onvoldoende uitgewerkt, twijfels aan de economische rentabiliteit van het project en concurrentie met commerciële leveranciers. Twee vrouwen zijn in beroep gegaan. De andere "ontbrak de moed" of verwachtten er weinig van. In beroep gaan vraagt veel zelfvertrouwen en doorzettingsvermogen.

"In eerste instantie werd het project afgewezen. Ik heb vervolgens een bezwaarschrift ingediend. Na een behoorlijk lange tijd kreeg ik daarop een antwoord: LASER was het niet met ons eens en het project werd weer afgewezen. In april ben ik vervolgens naar Dordrecht gegaan omdat ik gehoord had, dat het mogelijk is om je project mondeling toe te lichten. Ik heb 1 ½ uur voor het project gepleit. Ik heb nog nooit een zo moeilijk examen gedaan!"

6.2 Projectplan

De meeste indieners geven aan dat het schrijven van een projectvoorstel veel moeite heeft gekost. Vijf van de acht vrouwen hebben daarom hulp gevraagd van *externe adviseurs*, waarbij de aard van de externe adviseur nogal verschilt. Sommigen krijgen hulp van kennissen die tegelijkertijd adviseur zijn, maar niet gespecialiseerd zijn in het onderwerp of het schrijven van subsidievoorstellen. Het zijn als het ware 'adviseurs van om de hoek'.

"Voor het indienen van het project heb ik contact gezocht met X, eigenaar van een plaatselijk adviesbureau. Hij heeft bij het schrijven van het project geholpen. Hij heeft ook de begroting opgesteld. Achteraf viel de projectbeschrijving zoals hij die opstelde, me tegen. Van de landbouw bleek hij toch te weinig af te weten."

Het andere uiterste is een professioneel subsidieadvies bureau met meerdere vestigingen in Nederland.

"We hebben de aanvraag samen met XXX ingediend, een consultancybureau dat is gespecialiseerd in subsidies. We werken altijd met hen samen. Als we een idee hebben, zoeken zij uit welke subsidiemogelijkheden er zijn. Het bedrijf werkt op 'no cure-no pay' basis en heeft er dus zelf belang bij dat de aanvraag slaagt. Bovendien kennen zij ons bedrijf intussen heel goed."

Twee vrouwen hebben het projectvoorstel door DLV laten schrijven, de een met positieve, de andere met negatieve ervaringen. Al met al is duidelijk dat de "winnaars" in vergelijking met de "verliezers" meer gebruik maken van externe hulp bij het schrijven van projectvoorstel, bedrijfsplan en begroting, en hulp ontvangen van hoger gekwalificeerde adviseurs. De twee "winnaars" die geen hulp van buiten hebben gehaald, hebben beiden een hoge opleiding en veel ervaring in het schrijven van allerlei voorstellen. Het door professionals laten schrijven van een voorstel biedt geen garantie op succes; toch achten velen deze hulp essentieel.

Alle vrouwen, ook diegenen met relatief veel ervaring, vinden het schrijven van een projectvoorstel moeilijk. Daarbij gaat het om het vinden van de juiste formuleringen voor het idee die aansluit bij de voorwaarden die de regeling stelt. Men moet de kosten kunnen overzien om een goede en kloppende begroting op te kunnen stellen. Verder is het heel belangrijk om de juiste (bestuurlijke) contacten te hebben, om samenwerkingsrelaties aan te kunnen gaan en om voor het voorstel te kunnen *lobbyen* bij de provincie en andere relevante organisaties.

"Ik kan me goed voorstellen dat er weinig vrouwen een voorstel indienen. Er zijn namelijk veel eisen waar je aan moet voldoen, wil je een goed bedrijfsplan opstellen. Vanuit mijn werk ben ik eraan gewend om bedrijfsplannen op te stellen. En ik heb veel contacten; dan kan ik de één hier en de andere daar naar laten kijken.(..) Een netwerk van contacten is ontzettend belangrijk. Daar moet je tijd voor vrij maken. Ik bezoek bijvoorbeeld allerlei landelijke dagen. Je moet een lobby kunnen uitoefenen en daarvoor heb je contacten nodig."

De indieners van toegewezen projecten hebben hun *contacten* met meer succes ingezet. De meeste van hen konden daarbij gebruik maken van een netwerk, dat zij al hadden ontwikkeld vanuit hun functie in de organisatie of het bedrijf dat zij vertegenwoordigen. De eerdere conclusie dat organisaties onder ander meer succes hebben omdat zij bij voorbaat al meer contacten en samenwerkingsrelaties hebben, wordt hier bevestigd. Ondanks dit voordeel is het niet altijd gemakkelijk geweest om het netwerk daadwerkelijk achter zich te krijgen. Innovatieve ideeën roepen ook weerstand op.

"Ik ben er ook de persoon naar. Als ik een idee heb, dan ga ik door tot het einde, ook al bots ik tegen veel muren op. Bij de aanvraag bij de provincie ben ik ook tegen muren opgelopen. Je moet heel goed zorgen voor netwerken binnen de politiek, want je plan moet door ambtenaren gedragen worden. En dat lukte niet. (...) Je moet de wegen kennen en de tijd hebben om iets van de grond te krijgen."

In de interviews is ook gevraagd naar de ervaring van knelpunten in het contact met het ISW of LASER. Twee indieners hebben gebruik gemaakt van advies door het ISW. Hun commentaar hebben zij gebruikt om het voorstel verder aan te scherpen. Met LASER heeft men buiten de gewone procedure om doorgaans weinig contact gehad. Slechts één vrouw heeft het voorstel in een initiële fase door LASER laten toetsen. De vrouwen die in beroep zijn gegaan, hebben uiteraard meer contact gehad. Over het algemeen is men tevreden over de bereidwilligheid van LASER om te helpen indien mogelijk. De "winnaars" vermelden als negatief feit dat de subsidie slechts twee keer per jaar wordt uitgekeerd waardoor men in liquiditeitsproblemen komt. De "verliezers" zouden willen dat hun ideeën niet alleen van papier werden beoordeeld. Dit laatste is een belangrijk punt gezien het feit dat de juiste formulering van het idee een essentiële rol speelt bij de beoordeling.

"Bij LASER ligt de norm te hoog en als je wat kleiner bent voldoe je daar al gauw niet aan. Van een boer kan je niet verwachten dat hij een heel plan indient. Dat kun je niet alleen maar moet je met behulp van een ander laten maken. Een boer heeft er geen ervaring mee. Het zou goed zijn als de mensen van LASER eens kwamen kijken. Dan kun je vertellen wat je plannen zijn en kunnen ze het zien. Door te praten kun je het wel duidelijk maken."

6.3 Projectontwikkeling

De juiste presentatie is belangrijk omdat het ervoor zorgt dat het idee past in het kader van de regeling en het vernieuwende karakter benadrukt. Maar innovativiteit is natuurlijk niet alleen een kwestie van presentatie. *Professionele hulp* gaat dan ook verder dan alleen het opschrijven van ideeën maar ondersteunt het ontwikkelen en laten "groeien" van het idee als zodanig. Dat is één van de redenen waarom externe hulp een belangrijke succesfactor is.

"Naar mijn mening heb je in het hele denkproces dat naar een project loopt, een partner nodig. Als het idee een keer klaar is, heb je misschien genoeg aan een beperkt aantal uren advies. Maar daarvoor moet je iemand hebben die met je mee denkt En dat gaat natuurlijker beter als je een bedrijf al kent. Voor anderen is het veel moeilijker om linken te leggen.(...) Ik heb als adviseur wel 200 uur aan dit project gewerkt."

De juiste hulp van buitenaf kan ook helpen om meer werk te maken van potentiële *samenwerkingspartners*. Voor toewijzing van het project is het belangrijk of samenwerkingsverbanden geformaliseerd zijn. Sommige vrouwen zijn daarvoor terugheschrokken omdat zij het project eerst zelf op de rails willen zetten. Ze zijn bang dat de startfase van een project door samenwerken vooral ingewikkelder wordt.

"Wat samenwerking betreft – we willen wel gaan samenwerken en ik heb daar ook al met mensen over gesproken, Maar je kan toch pas iets met anderen gaan doen als je zelf iets rond hebt? Ik ben wel naar X geweest om over samenwerken te praten, maar die zeggen ook 'kom maar terug als het zover is'! Wat heb ik eraan om dingen op papier te zetten, die er nog niet zijn? Om zo de boel op te lichten? De samenwerking komt heus wel maar daarvoor moeten we toch echt eerst iets hebben."

6.4 Belemmeringen

Een belangrijk knelpunt zijn de *kosten* die men vooraf moet maken om het project te ontwikkelen. Sommige kosten zijn direct verbonden aan het opstellen van het projectvoorstel, zoals de hulp voor een externe adviseur en het overleg met allerlei instanties. Wanneer het voorstel wordt afgewezen, zijn deze kosten voor niets geweest. Een aantal probeert het overnieuw bij een andere regeling van het stimuleringskader, anderen proberen elders subsidie te verkrijgen. De agrarische vrouwen beginnen veelal op eigen kracht en op een kleinere schaal hun idee te verwezenlijken.

“De aanvraag behelst altijd veel geld. LNV betaalt meestal een derde tot de helft dus als ondernemer moet je zelf een behoorlijk bedrag bijleggen. Deze hoge eis zorgt ervoor dat je als ondernemer voor het blok wordt gezet. Je moet de zaken wel groots aanpakken. Ik zou dat anders nooit hebben gedaan. Nu, na de afwijzing, ga ik wel verder met eigen middelen en in kleine stapjes. Niet de grote schuur wordt verbouwd, maar de kleine. Zo kost het minder maar duurt het wel langer.”

De kosten die men vooraf moet maken kunnen behoorlijk oplopen indien er bezwaar wordt aangetekend tegen de aanvraag van noodzakelijke vergunningen en bestemmingsplanwijzigingen. Bovendien leidt het tot veel vertraging en onzekerheid.

“De buurman heeft zijn hobby ervan gemaakt om steeds weer bezwaar in te dienen tegen al onze plannen. Morgen moeten wel al weer naar de rechter omdat hij de stenen van de schuur niet mooi vindt. Het is toch te gek dat iemand zo maar bezwaar kan indienen, de zaak daardoor ontzettend kan rekken en je verplicht om allerlei extra kosten te maken. En ook als zijn bezwaar uiteindelijk wordt afgewezen, dan heb je nog heel veel kosten gemaakt. Je moet bijvoorbeeld een advocaat nemen want alleen kan je nog niet de brieven lezen waarin het bezwaar in aangetekend. En als we pech hebben, raken we doordat alles zo lang duurt ook nog de subsidie van de provincie kwijt. Die moeten we namelijk binnen één jaar opmaken. Door zijn bezwaren moeten we eindeloos op de vergunningen wachten en kunnen niets beginnen. De gemeente staat wel aan onze kant en heeft al jaren geleden gezegd dat er mogelijkheden zijn als we de varkens weg doen.”

Ook andere vrouwen hebben problemen gehad met bezwaarschriften van bureaus of het verkrijgen van vergunningen bij provincie of gemeente. In één geval zelfs na toewijzing van de subsidie.

“Nadat ik de subsidie heb gekregen, moest ik nog aan de procedure voor de wijziging van het bestemmingsplan beginnen. Dus, als je de hele cyclus hebt doorlopen om aan allerlei eisen te voldoen zo dat je vernieuwend genoeg wordt bevonden, moet je nog eens de ambtelijke molen in. Dat is op zich wel een logische stap. Maar er bestaat wel het risico dat de provincie het alsnog afkeurt! En dan speelt het geen rol meer dat het om een vernieuwend project gaat. In tegendeel, dan gaat het er juist om of je binnen de bestaande regels valt! En dat doet dan wel eens pijn.”

Geen van de geïnterviewde vrouwen heeft de ervaring gemaakt dat zij het *als vrouw* extra moeilijk hadden. Voor hen heeft het vrouwzijn geen rol gespeeld. Een drietal vrouwen geeft wel aan dat dit voor andere vrouwen misschien anders is omdat zij meer ervaring hebben met subsidies dan de meeste vrouwen.

“Voor mij persoonlijk is het niet moeilijker geweest om als vrouw een project in te dienen. Maar ik heb altijd in mannenwerelden gezeten. (..) Ik ben niet representatief voor vrouwen van mijn leeftijd.”

6.5 Conclusie

De interviews geven een goede indruk van factoren die succes kunnen bevorderen dan wel belemmeren. Alle succesvolle vrouwen beschikken over goede hulpbronnen die bijdragen aan het schrijven van een goed voorstel. Ze hebben zelf veel ervaring en deskundigheid op dit terrein en zij hebben goede toegang tot deskundige adviseurs. Ze maken gebruik van alle contacten die zij hebben, en kunnen daarbij steunen op een groot netwerk van de organisatie die achter hen staat. Zo regelen zij hulp en advies bij de ontwikkeling van het voorstel. Maar zij gebruiken het netwerk ook om voor het belang van hun project te lobbyen en samenwerkingspartners te vinden. Nog los van de kwaliteit

van hun idee beschikken zij hierdoor over goede voorwaarden om hun ideeën op een succesvolle manier nader uit te werken en vorm te geven.

De afgewezen vrouwen hebben het wat dit betreft slechter getroffen. Ze hebben over het algemeen geen organisatie achter zich, beschikken over veel minder contacten en hebben minder toegang tot goede hulp van buitenaf. Ze stellen het voorstel veelal alleen op met hulp van hun partner, vrienden en kennissen. De kwaliteit en de omvang van de externe hulp zijn lager dan bij de succesvolle vrouwen.

De geïnterviewde vrouwen zijn zelf van mening dat zij als vrouw geen extra of specifieke knelpunten hebben ervaren. Maar vrouwen beschikken als groep wel minder over de boven genoemde hulpbronnen dan mannen. Een aantal van de 'winnende' vrouwen wijst er dan ook op dat zij niet representatief zijn voor vrouwen in het algemeen doordat zij over meer ervaring, kennis en nuttige contacten beschikken dan andere vrouwen.

7 Tot slot

In dit hoofdstuk geven we een overzicht van de belangrijkste conclusies van het onderzoek (7.1). Daaraan gekoppeld formuleren we aanbevelingen voor een beleid dat de toegankelijkheid van het stimuleringskader voor vrouwen verbetert en vrouwen meer ondersteuning biedt bij het ontwikkelen van vernieuwende initiatieven. Vooruitlopend op het tweede deel van dit onderzoek gaan we in op de wijze waarop we de aanpassingen van het stimuleringskader gaan evalueren die op dit moment in ontwikkeling zijn (7.2).

7.1 Conclusies en aanbevelingen

1 Conclusie

Het stimuleringskader is minder toegankelijk voor vrouwen dan voor mannen. Vrouwen maken er minder gebruik van en hebben bovendien een iets geringere kans op toewijzing dan mannen.

Toelichting

De deelname van vrouwen verschilt per regeling en is bij de Innovatieregeling Markt- & Concurrentiekracht extreem laag (1.5%). Maar ook bij de Demonstratieregeling en de regeling Vernieuwing Landelijk Gebied bedraagt het percentage door vrouwen ingediende projecten niet meer dan 6 procent. In totaal zijn in de onderzochte periode slechts 2-3 procent van alle ingediende projecten afkomstig van vrouwen. De slagingskansen van vrouwenprojecten bedraagt bij VLG in de onderzochte periode 9% tegenover 13% gemiddeld en bij de innovatieregeling 6% tegenover 14% gemiddeld. Bij de demonstratieregeling wijkt de slagingskans van vrouwenprojecten niet af van de gemiddelde slagingskans.

Aanbeveling 1

De extreem lage deelname van vrouwen geeft aan hoe belangrijk het is om het stimuleringskader aan te passen en zo de toegankelijkheid voor vrouwen te verbeteren. Daarbij is het zaak om op twee fronten tegelijkertijd beleid te voeren: enerzijds een versterking van de positie van vrouwen in het voorveld van het stimuleringskader en anderzijds een bijstelling van inhoud, subsidievoorwaarden en beoordelingscriteria van het stimuleringskader. Op beide terreinen liggen er belangrijke knelpunten voor vrouwen.

2 Conclusie

Een van de oorzaken voor de geringe deelname van vrouwen aan het stimuleringskader ligt in hun ongelijke maatschappelijke positie: vrouwen beschikken in mindere mate dan mannen over de hulpbronnen die nodig zijn om succesvol aan de voorwaarden en beoordelingscriteria van het stimuleringskader te voldoen.

Toelichting

Vrouwen ervaren meer problemen bij het opstellen van een succesvol projectvoorstel omdat zij gemiddeld over minder ervaring met subsidieregelingen beschikken dan mannen, minder geïntegreerd zijn in maatschappelijke organisaties en minder vaak een organisatie achter zich hebben staan. Ze hebben daardoor minder toegang tot goede adviseurs en potentiële samenwerkingspartners. Ze beschikken bovendien over minder financiële middelen dan mannen die het mogelijk maken om hoog gekwalificeerde adviseurs in te huren. Ondersteuning door het ISW biedt in zijn huidige vorm onvoldoende soelaas.

Aanbeveling 2

Om de nadelen die vrouwen ervaren te compenseren, is het belangrijk om vrouwen in het voorveld van het stimuleringskader extra te ondersteunen. We stellen voor om een 'vrouwenfonds voor plattelandsontwikkeling'¹⁰ in te richten ter financiering van projecten

¹⁰ Wij zijn wat het vrouwenfonds betreft geïnspireerd door het succes van het vrouwenfonds van het ministerie van BUZA dat met name kleinschalige vrouwenprojecten financiert die elders moeilijk ondersteuning kunnen krijgen (IOB 1998).

die de toegang van vrouwen tot het stimuleringskader (en andere geldbronnen) faciliteren. Het gaat hierbij uitdrukkelijk níet om een apart stimuleringskader voor vrouwen. In het kader van een dergelijk vrouwenfonds passen projecten die gericht zijn op de advisering van vrouwen, het ontwikkelen van specifieke vaardigheden en de bevordering van de organisatie van vrouwen (zie aanbeveling 3).

Men kan vrouwen individueel meer ondersteuning bieden bij het opstellen van projectplannen door bijvoorbeeld meer gratis adviesdagen ter beschikking te stellen en hulp bij het opstellen van projectplannen te bieden. Een dergelijke dienstverlening vereist dat adviseurs vrouwen actief en gericht benaderen. Het opsporen van vrouwen met nieuwe ideeën vergt daarbij bijzondere aandacht. De organisatie van bijeenkomsten, vergelijkbaar met de regionale uitvindingsdagen van het ISW, kan een mogelijkheid bieden om met vrouwen in contact te komen. Daarbij is het belangrijk dat zich ook vrouwen met nog vage en prille nieuwe ideeën aangesproken voelen.

Een andere mogelijkheid is om een mentorproject op te zetten waarin ervaren vrouwen ondersteuning aanbieden aan andere vrouwen, uiteraard tegen vergoeding. Zij kunnen waardevolle adviezen geven wat de praktische aanpak van 'projectwerk' betreft, en morele ondersteuning bieden. Mentoren zijn naar verwachting minder geschikt om te helpen bij het opstellen van projectplannen en het vinden van de juiste subsidiebronnen.

3 Conclusie

Vrouwen zijn minder georganiseerd dan mannen en minder geïntegreerd in erkende maatschappelijke organisaties. Dat belemmert het verkrijgen van draagvlak voor hun projecten en het vinden van geschikte samenwerkingspartners en heeft tot gevolg dat vrouwen vaker individueel projecten indienen dan mannen.

Toelichting

Ondersteuning van individuele vrouwen heeft als nadeel dat het een van de belangrijkste knelpunten van vrouwen binnen het stimuleringskader niet wegneemt, namelijk het gebrek aan geformaliseerde samenwerkingsrelaties. Dat geldt ook voor de meeste cursussen voor vrouwen op dit gebied, zoals die bijvoorbeeld door het Ministerie van LNV gesubsidieerd worden. Zij bevorderen vooral de toename van kennis en vaardigheden van individuele vrouwen. Ze hebben weinig effect op het vormen van samenwerkingsverbanden tussen vrouwen. Meer gezamenlijke projecten zijn echter juist belangrijk om de kansen van vrouwen binnen het stimuleringskader te verbeteren.

Aanbeveling 3

Op den duur is het naar verwachting het meest effectief om de organisatie van vrouwen op het gebied van plattelandsontwikkeling te ondersteunen. Wanneer vrouwen zich beter organiseren, vergroot hun netwerk aan contacten vanzelf; zij krijgen beter toegang tot andere netwerken en daarmee potentiële samenwerkingspartners. Als netwerk is het makkelijker om in contact te treden met de overheid en andere maatschappelijke organisaties, en erkenning en deelname aan relevante structuren te eisen. Inhoudelijke uitwisseling tussen vrouwen is verder belangrijk om gezamenlijk ideeën te ontwikkelen en tot gezamenlijke projecten (met vrouwen en anderen) te komen.

Er zijn verschillende manieren denkbaar om de organisatie van vrouwen te bevorderen. Een mogelijkheid is om op regionaal of provinciaal niveau de totstandkoming van netwerken te stimuleren van in plattelandsontwikkeling geïnteresseerde vrouwen. Erkenning en ondersteuning van dergelijke netwerken door de overheid, onder andere door subsidiëring, is een belangrijke voorwaarde om de netwerken van begin af aan voldoende middelen en status te geven.

4 Conclusie

De manier waarop vrouwen doorgaans vorm geven aan vernieuwing, past slecht in de regels die het stimuleringskader stelt, en vertegenwoordigt als het ware een ander vernieuwingsmodel.

Toelichting

De aard en interpretatie van voorwaarden en beoordelingscriteria vormen een belangrijk knelpunt voor vrouwen: de interpretatie van vernieuwing als een oplossing in één grote stap; de voorkeur voor grote projecten met een groot financieel risico; de nadruk op economische haalbaarheid van projecten; de noodzaak om op een contractuele basis samen te werken met anderen. Vrouwen hebben problemen met deze criteria omdat zij vaak niet over de nodige hulpbronnen beschikken om aan deze voorwaarden te kunnen voldoen (zie conclusie 2 en 3) en omdat zij in de praktijk op een andere manier vorm geven aan vernieuwing. Vrouwen die dit 'afwijkend' vernieuwingsmodel volgen, hebben weinig toegang tot het stimuleringskader omdat zij haast per definitie niet kunnen voldoen aan de gestelde voorwaarden en slecht 'scoren' op de gehanteerde beoordelingscriteria.

Aanbeveling 4

Om vrouwen meer mogelijkheid te bieden gebruik te maken van het stimuleringskader, is het belangrijk dat de regelingen meer dan tot nu toe open staan voor kleinschalige initiatieven met een relatief geringer financieel risico. Ook dergelijke initiatieven verdienen ondersteuning want zij kunnen eveneens tot maatschappelijk interessante vernieuwingen leiden en waardevolle inzichten opleveren. Hetzelfde geldt voor projecten die vernieuwing stap voor stap willen realiseren. Maatschappelijk gezien is het minder van belang hoe snel een oplossing tot stand komt; belangrijker is hoe duurzaam de oplossing op de lange termijn is. Gezien het feit dat een grote groep vernieuwers de voorkeur geeft aan dit vernieuwingsmodel (vgl. van Eck et.al. 2000), is het belangrijk om ook met deze aard van vernieuwing ervaring op te doen en het daarmee verbonden leerproces te stimuleren en te ondersteunen.

Aanbeveling 5

Voor vrouwen is het verder problematisch dat samenwerking in projecten al bij voorbaat contractueel moet zijn vastgelegd en ook de financiering van projecten moet betreffen. Samenwerking is belangrijk om een bepaalde reikwijdte van projecten te realiseren. Maar dat betekent dat ook een project dat is gericht op de opbouw en verdere ontwikkeling van samenwerkingsrelaties, een zinvolle vernieuwing kan zijn. Het is belangrijk dat de voorwaarden en beoordelingscriteria van het stimuleringskader op dit punt worden aangepast en het belang van bestaande samenwerkingsrelaties wordt gerelativeerd.

5 Conclusie

De projecten die het stimuleringskader (tot nu toe) ondersteunt, sluiten inhoudelijk minder goed aan bij interesses en belangen van vrouwen dan die van mannen.

Toelichting

Vrouwen zijn (als groep) doorgaans meer dan mannen geïnteresseerd in de sociaal-economische leefbaarheid van het platteland en onderwerpen zoals mobiliteit, lokale arbeidsmarkt en sociale voorzieningen. Mannen richten zich (als groep) vooral op het behoud van mogelijkheden tot bedrijfsontwikkeling en verwachten veel van technologische ontwikkelingen. Hun ideeën voor technische vernieuwingen passen perfect in twee van de drie hier onderzochte regelingen, namelijk de innovatie- en demonstratieregeling markt & concurrentiekracht die tezamen 75% van de beschikbare overheidsmiddelen kunnen verdelen. De regeling Vernieuwing Landelijk Gebied is breder van aard en staat in principe meer open voor sociale thema 's. Zij heeft veel minder middelen te besteden dan de andere regelingen en kent in tegenstelling tot markt en concentratiekracht, alleen een innovatieregeling (17%). Bovendien zijn ook in deze regeling tot nu toe weinig 'sociale' projecten toegewezen.

Aanbeveling 6

Het is belangrijk dat er in het stimuleringskader meer ruimte komt voor projecten die zich richten op handhaving en verbetering van de sociale en niet alleen de economische leefbaarheid van het platteland. Uitbreiding van de regeling VLG ligt wat dit betreft voor de hand. Bij de beoordeling van dergelijke projecten moet rekening worden gehouden met hun specifieke karakter. Niet het economisch profijt en de economische rentabiliteit dienen in de beoordeling centraal te staan, maar de sociale winst en duurzaamheid van de projecten. Sociale projecten kunnen op termijn onafhankelijk van subsidies functioneren maar hebben juist in de startfase ondersteuning nodig om het aanvankelijk relatief grote financiële risico te kunnen dragen.

Aanbeveling 7

Daarnaast verdient het aanbeveling om de stimulering van de participatie van vrouwen aan plattelandsontwikkeling als thema op te nemen in de regeling VLG. Hier past het onderwerp beter dan in een technische regeling zoals de Demonstratieregeling, waar de emancipatie van agrarische vrouwen op dit moment één van de aandachtsgebieden vormt. Bij de regeling VLG zal het thema naar verwachting meer respons oproepen dan nu het geval is. Beide onderwerpen zijn overigens ook opgenomen in de doelstellingen van het nieuwe Europese plattelandsbeleid (Europese Unie 1999).¹¹

6 Conclusie

Vrouwen zijn ondervertegenwoordigd in de besluitvormende structuren binnen het stimuleringskader, zoals de beoordelingscommissies en deskundigheidspanels.

Toelichting

De beoordeling van projecten ligt in handen van deskundigen en een commissie van beoordelaars. Vrouwen maken hier weinig deel van uit. Dit werkt ten nadele van vrouwen omdat vrouwelijke beoordelaars naar verwachting meer inzicht in de projecten van vrouwen hebben dan mannen en deze beter op hun (maatschappelijke) waarde kunnen schatten. De afwezigheid van vrouwelijke deskundigen en beoordelaars schrikt vrouwelijke indieners bovendien af.

Aanbeveling 8

Om vrouwen betere kansen te bieden is het belangrijk dat meer vrouwen deel uit maken van de deskundigheidsraden en beoordelingscommissies. Een betere vertegenwoordiging van vrouwen in deze structuren is bovendien een democratische vereiste. Het Ministerie van LNV heeft zich daarom reeds in 1996 verplicht om voor minimaal 30% vrouwen in raden en commissie te zorgen (LNV 1996). Daarnaast is een evenwichtige samenstelling een belangrijk signaal van herkenning en waardering van de participatie van vrouwen aan de ontwikkeling van het platteland.

7 Conclusie

De wijze waarop LASER de gegevens van indieners en projecten op dit moment registreert, bemoeilijkt een gender-specifieke analyse van de werking van het stimuleringskader.

Toelichting

De wijze van registratie is om twee redenen problematisch. Ten eerste verschillen de geregistreerde gegevens per tender en per regeling waardoor een vergelijking van regelingen en het monitoren van ontwikkelingen over de tijd bijna onmogelijk zijn. Ten tweede bieden de gegevens van de indieners te weinig handvaten om vrouwelijk indieners eenduidig te identificeren. De oorzaak hiervoor ligt niet allen in de wijze van registratie, maar vooral in het feit dat veel projecten door of organisaties of agrarische gezinnen worden ingediend. Een mogelijke oplossing is om per project en aan de hand van het gehele projectvoorstel te onderzoeken wie de indieners zijn, wie betrokken is bij de uitvoering en wie gezien de inhoud van het project de uiteindelijke begunstigen zijn.¹² De drie vragen betreffende de participatie van vrouwen, die vanaf de tweede tender aan de projectformulieren zijn toegevoegd (zie hoofdstuk 5), probeerden een dergelijke evaluatie mogelijk te maken maar blijken in de praktijk onvoldoende informatie te bieden.

¹¹ De EU formuleert dit punt als volgt:

"(Het) wegnemen van de ongelijkheid tussen en bevorderen van gelijke kansen voor vrouwen en mannen, vooral door steun te verlenen voor projecten waartoe het initiatief wordt genomen en die worden uitgevoerd door vrouwen." (Europese Unie, 1999, 13)

¹² Op een vergelijkbare manier probeert men bij het Ministerie van Buitenlandse Zaken per subsidieaanvraag vast te stellen hoe groot de participatie van vrouwen is. Zij hanteren de volgende criteria:

1. Vrouwen uit het ontvangende land, bij voorkeur van de doelgroep zelf, moeten betrokken zijn bij de identificatie en formulering van het project, Het projectdocument dient aan te geven hoe vrouwen betrokken worden.
2. Vrouwen uit de doelgroep moeten actief deelnemen aan de uitvoering van het project.
3. In het projectdocument moeten obstakels voor de participatie van vrouwen geïdentificeerd worden en moeten maatregelen ontworpen worden om dergelijke obstakels te overwinnen.
4. Vrouwen en Ontwikkeling-deskundigheid moet gedurende de hele projectcyclus beschikbaar worden gesteld om de volledige participatie van vrouwen te verzekeren. Het projectdocument dient aan te geven hoe dit zal geschieden (IOB, 1998, 140)

Aanbeveling 9

Naar onze mening is er geen registratiewijze te bedenken die een 100% correcte identificatie van vrouwelijke indieners mogelijk maakt. Daarvoor is de realiteit te complex en divers. Wel is het mogelijk om de participatie van vrouwen bij benadering vast te stellen en de verandering van de participatie van vrouwen in de loop van de tijd te volgen. We stellen voor om daarbij de onderstaande definitie te hanteren. Op die manier is het mogelijk om het aantal vrouwelijke indieners redelijk betrouwbaar te meten zonder veel extra handelingen van LASER te vergen. Om veranderingen in de tijd te kunnen monitoren, is het wel noodzakelijk om steeds dezelfde definities te blijven hanteren

Definitie van een vrouwelijke indiener

Een vrouwelijke indiener wordt als zodanig geteld wanneer aan één van de onderstaande condities wordt voldaan:

1. Een vrouw is als indiener vermeld en vertegenwoordigt géén maatschappelijke organisatie.
2. Een vrouw vertegenwoordigt een vrouwenorganisatie.
3. Een vrouw is expliciet als mede-indiener vermeld wanneer het gaat om een voorstel met meerdere indieners (bijvoorbeeld een maatschap; vermelding van 'de' maatschap is echter onvoldoende).
4. De inhoud van het voorstel vermeldt vrouwen expliciet als doelgroep.

7.2 Aanpak van het tweede deel van het onderzoek

Het voorliggende rapport doet verslag van de analyse van het stimuleringskader in de huidige vorm. Tegelijkertijd werkt het Ministerie van LNV aan een herziene versie. Wanneer de voorziene wijzigingen bekend zijn, beginnen wij aan het tweede deel van deze emancipatie-effect rapportage: de analyse van de voorziene veranderingen. Daarbij maken wij gebruik van de bevindingen uit dit onderzoek.

Het tweede deel van het onderzoek zal in de volgende drie stappen verlopen.

1. Onderzoek in hoeverre onze aanbevelingen al zijn verwerkt in de herziene plannen.
2. Evaluatie welke effecten de voorziene veranderingen naar verwachting zullen hebben voor de toegankelijkheid van het stimuleringskader voor vrouwen, gezien de ervaringen tot nu toe.
3. Formulering van nieuwe of aanvullende aanbevelingen om de toegang van vrouwen tot ondersteuning door de overheid te waarborgen.

Bij de evaluatie is de kernvraag steeds in hoeverre de voorziene aanpassingen de huidige toegankelijkheid van het stimuleringskader voor vrouwen verbeteren of een verslechtering betekenen. Daarbij wordt rekening gehouden met de specifieke knelpunten die vrouwen op dit moment ervaren, namelijk:

- Het overwegend technisch karakter van het stimuleringskader;
- De relatief geringe kansen van projecten opgezet volgens het 'vrouwelijke vernieuwingsmodel';
- Het nadeel van vrouwen op grond van hun 'achterstand' in relevante hulpbronnen;
- De geringe organisatiegraad van plattelandsvrouwen met betrekking tot plattelandsontwikkeling;
- De geringe vertegenwoordiging van vrouwen in relevante maatschappelijke en politieke organisaties;
- De geringe participatie van vrouwen in de beoordeling van projectvoorstellen.

Het hier gepresenteerde onderzoek maakt duidelijk dat vrouwen tot nu toe onvoldoende gebruik (kunnen) maken van de middelen die het stimuleringskader biedt. Dat een toename van het aantal vrouwelijke indieners meer dan wenselijk is, staat buiten kijf.

Uitgaande van een gelijke vertegenwoordiging van vrouwen en mannen in de plattelandsbevolking kan men stellen dat het stimuleringskader pas in gelijke mate toegankelijk is voor vrouwen als voor mannen, wanneer beiden evenveel aanvragen indienen en toezeggingen ontvangen, en in gelijke mate vertegenwoordigd zijn in beoordelingscommissies en deskundigheidspanels.

Aan de andere kant wordt het overschrijden van de grens van 30% veelal als cruciaal aangenomen. Vanaf dit punt vindt er een omslag naar meer gelijkheid plaats in bijvoorbeeld arbeidsorganisaties en politieke structuren (Moss Kanter 1993). Dat is een

argument om ook wat het stimuleringskader betreft een streefcijfer van 30% vrouwelijke indieners, 30% 'winnaars', 30% deskundigen en 30% beoordelaars te hanteren. Het sluit bovendien perfect aan op de doelen die het ministerie zich met betrekking tot de samenstelling van commissie en raden in het algemeen heeft gesteld. Het is nog steeds een ver doel gezien de huidige situatie. Het bereiken van dit doel vergt dan ook veel inzet van de overheid en maakt het noodzakelijk om de toegang van vrouwen tot overheidsondersteuning tegelijkertijd op verschillende manieren te bevorderen.

Literatuur

- Bernet K. (1998), *Hoe trouwen agrarische vrouwen?*, een studie over agrarische vrouwen omtrent de beleving van hun huwelijksgoederenregime, Wageningen: WUR (afstudeerscriptie)
- Besseling P. (1998), *Evaluatie innovatiesteunpunt Wageningen (EMIS-2)*; evaluatie van de tweede helft van 1997 en de eerste helft van 1998, Ede: IKC-Landbouw, rapportnr. 124
- Besseling P. & M. Hermsen (1998), *Evaluatie Stimuleringskader LNV; Verspreidingsprogramma Markt en concurrentiekracht; Subsidieregeling demonstratieprojecten Markt en concurrentiekracht*, Ede: IKC-Landbouw, rapportnr. 125
- Blom U. Ph. & J.H.A. Hillebrand (1992), *Jonge vrouwen op agrarische gezinsbedrijven*, Den Haag: LEI
- Bodegraven D. van, K. Kloet, R. Bok (1998), *Evaluatie Stimuleringskader LNV; Stimuleringsregeling Innovatie Markt en concurrentiekracht*; een evaluatie van 1997, Ede: IKC-Landbouw no. 118
- Bock B. (1997), *Vrouwen, pluriactiviteit en vernieuwing*, Wageningen: fonds wetenschapswinkel & leerstoelengroep rurale sociologie
- Bock B. (1998), *Vrouwen en vernieuwing van landbouw en platteland*; de kloof tussen praktijk en beleid in Nederland en andere Europese landen, Wageningen: CRES/ fonds wetenschapswinkel
- Bock B. & S. de Rooij (2000), *Social exclusion of women smallholders in Dutch agriculture*, Wageningen: WUR (nog te verschijnen)
- Bock B. & S. de Rooij (1999), *How to counter social exclusion? Experiences, perceptions and strategies of smallholders in Dutch agriculture: a gender approach*; paper voor the XVIII congress of the European Society for Rural Sociology in Lund (Sweden)
- Droogleever-Fortuijn J., W. Ostendorf, F. Thissen (1994), *Vrouwen op het Friese platteland*; de maatschappelijke participatie van vrouwen in Boarnsterhim en Littenseradiel, Amsterdam: UvA
- Droogleever-Fortuijn J., C. Langemeijer (1999), *Taakcombinatie en tijd-ruimteonderzoek*; een literatuuranalyse in opdracht van de Commissie Dagindeling; Deze samenleving vraagt nieuwe samenwerking, Den Haag: Ministerie van SOZAWE (werkdokument Almaši no.54)
- Eck G. van, A. Lindenbergh, A. , L. Beijer, J. van Geffen, P. Welboren (2000), *Komen, zien en overwinnen*, Ede: IKC-Landbouw (te verschijnen)
- Europese Unie, Directoraat-generaal Landbouw (1999), *Hervorming van het GLB: Een beleid voor de toekomst*, Brussel
- Gasson R. & A. Errington (1993), *The Farm Family Business*, Wallingford/New York: CAB International
- Graaf H. van der, M. Mossink, J. Gröflin (1999), *Van de eer geleerd*; een evaluatie van emancipatie-effectrapportage, Den Haag: Ministerie SOZAWE (werkdokument no. 110)
- Hughes A. (1997), Rurality and the 'culture of womanhood'; domestic identities and moral order in village life, in: P.Cloke & J. Little (eds.), *Contested countryside*, London/New York: Routledge, 123-137

IKC-Natuurbeheer, Stichting Recreatie, Kennis- en innovatieCentrum & IKC-Landbouw (1999), *Evaluatie Stimuleringskader LNV; Programma Vernieuwing Landelijk Gebied 1997*, Ede: IKC-Landbouw, rapportnr. 128

Inspectie Ontwikkelingssamenwerking en Beleidsevaluatie (IOB) (1998), *Vrouwen en ontwikkeling*; beleid en uitvoering in de Nederlandse ontwikkelingsamenwerking 1985-1996, Den Haag; Ministerie van Buitenlandse Zaken

Janssen U. & R. Lammerts (1999), *Leefbaarheid op het platteland*; sociale en culturele ontwikkelingen, Utrecht: Verwey-Jonker Instituut

Keuzenkamp S. (1997), *Emancipatie-effectrapportage Herijking van de landinrichting*, Nijmegen: KUN

Keuzenkamp S. (1999), Van vrouwenstudies naar emancipatiebeleid: integratie van theorievorming over gender en macht in het emancipatiebeleid, in: *Tijdschrift voor Genderstudies*, 2, 3, 43-53

LASER (1997-1998), *Aanvraagformulieren en algemene informatie* voor indieners bij de subsidie-regelingen Vernieuwing Landelijk Gebied, Innovatie Markt en Concurrentiekracht en Demonstratieprojecten Markt en Concurrentiekracht

LASER (1997a), *Stimuleringsregeling innovatie markt en concurrentiekracht*; rapportage eerste tender over de periode van 1 januari t/m 31 juli 1997, Dordrecht

LASER (1997b), *Stimuleringsregeling innovatie markt en concurrentiekracht*; rapportage tweede tender over de periode van 16 juli t/m 22 augustus 1997, Dordrecht

LASER (1997c), *Subsidie-regeling demonstratieprojecten markt en concurrentiekracht*; evaluatie en monitoringsrapportage aanvraagperiode 1997; 14 september t/m 31 december 1997, Dordrecht

LASER (1997d), *Stimuleringsregeling vernieuwing landelijk gebied*; rapportage eerste aanvraagperiode 24 april t/m 30 juni 1997, Dordrecht

LASER (1997e), *Deskundigen-info, Stimuleringsregeling innovatie markt en concurrentiekracht*, Dordrecht

LASER (1997f), *Projectinformatie eerste tenders stimuleringskader*; voorbeelden en toelichting op de beoordeling, Dordrecht

LASER (1998a), *Stimuleringsregeling innovatie markt en concurrentiekracht*; rapportage eerste tender 1998, 2 maart t/m 16 oktober 1998, Dordrecht

LASER (1998b), *Stimuleringsregeling innovatie markt en concurrentiekracht*; rapportage tweede tender 1998, 18 december t/m 12 februari 1999, Dordrecht

LASER (1998c), *Stimuleringsregeling vernieuwing landelijk gebied*; rapportage tweede aanvraagperiode 18 december 1997 t/m 20 juli 1998, Dordrecht

LASER (1998d), *Stimuleringsregeling vernieuwing landelijk gebied*; evaluatie en monitoringsrapportage tender 1998 2 juni 1998 t/m 21 december 1998, Dordrecht

LASER (1998e), *Stimuleringsregeling Vernieuwing landelijk gebied*, overzicht gegevens over aangevraagde en goedgekeurde projecten 1e en 2e tender 1997, t.b.v. werksessie d.d. 26 november 1998, Dordrecht

LASER (1999), *Stimuleringsregeling innovatie markt en concurrentiekracht*; evaluatie & monitoringsrapportage 2e tender 1998; 18 december t/m 14 juni 1999, Dordrecht

Leijenaar M.H. (1996), Deelname van vrouwen aan de politieke besluitvorming; een onderzoek naar strategieën in Europa, in: *Tijdschrift voor Vrouwenstudies*, 17, 2, 144-159

- Leijenaar M.H., B. Niemöller, A.D.W. Koster (1994), *Het maatschappelijk tekort*, vrouwen in besturen van maatschappelijke organisaties, Den Haag: VUGA
- Little J. & P. Austin (1996), Women and the rural idyll, in: *Journal of Rural Studies*, 12, 2, 101-111
- Maathuis E., P. Welboren (2000), *Evaluatie van het LNV-Emancipatiebeleid tot 2000*, Ede: IKC-Landbouw , rapportnr. 219
- Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij (1994), *Dynamiek en Vernieuwing*, Den Haag: Tweede Kamer vergaderjaar 1994-1995, no. 24140
- Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij (1996a), *LNV-emancipatiebeleid tot 2000*, Den Haag: Tweede Kamer vergaderjaar 1995-1996, nr. 24795
- Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij (1996b), nieuwe subsidieregeling voor innovatieve projecten, in: *platform*, 12, 11
- Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij (1997), Speciaal nummer over het Stimuleringskader van het Ministerie van LNV, in: *LNV Noord Nieuws*, jg. 2
- Moss Kanter R. (1993), *Men and women of the corporation*, New York: Basic Books
- Nooij A., H. de Haan, J. Frouws, H. Jager, A.L. Mok (1991), *Inleiding in de agrarische sociologie*, Leiden: Stenfert Kroese
- Oomens M. & G. Kriekaard (1989), *De problematiek van het onproblematische*; een verkennend onderzoek naar de leefbaarheid van kleine kernen en hun omringende omgeving bekeken vanuit de positie, het standpunt en de ervaringen van vrouwen, Tilburg: PON
- Overbeek G., S. Efstratoglou, M.S. Haugen, E. Saraceno (1998), *Labour situation and strategies of farm women in diversified rural areas*, Brussel: EU/DG VI
- Rooij S. de (1992), *Werk van het tweede soort*; boerinnen in de melkveehouderij, Assen/Maastricht: van Gorcum
- Rooij S. de, E. Brouwer, R. van Broekhuizen (1995), *Agrarische vrouwen en bedrijfsontwikkeling*, Wageningen: LUW/WLTO
- Soorsma H., S. Beers, G. Horeman, H. Davits, R. Bok (1999), *Evaluatie van het Stimuleringskader, Het subsidie-instrumentarium van LNV*, Ede :IKC-Landbouw , rapportnr. 130
- Verloo M. (1998), Alle goede dingen in drieën, van kritiek naar ontwerp, in: *Tijdschrift voor Genderstudies*, 1, 4, 55-59
- Verloo M. & C. Roggeband (1994), *De emancipatie-effectrapportage*; een theoretisch kader, methodiek en voorbeeldrapportages, Den Haag: VUGA